

ПЯЩАК

Выданьне беларускага культурна-
асьветніцкага цэнтру

Кліўленд
ЗША

№6(36), 1994

Polatsak

Editorial board: Svetlana Belaia (Editor-in-Chief),
Members -- Yanka Chanenka, Olga Dubanevich (McDermott),
Yanka Rakovich, Jan Solowianiuk

Рэдакцыйная калегія: Сьвятлана Белая (Галоўны рэдактар),
Сябры — Вольга Дубаневіч (МакДэрмат), Янка Раковіч,
Янка Салавянюк, Янка Ханенка,

Ганаровыя сябры рэдкалегіі:
Рыгор Барадулін, Анатоль Белы, Васіль Быкаў,
Георгій Штыхаў, Язэп Юхо.

Прозьвішчы падпісчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя
будзе публікаваць у часопісе.

Зьмест

Прывітаньні ўдзельнікам і гасьцям XXI Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. . . . 3

Наша гісторыя

Сяргей Тарасаў. Асноўныя этапы і заканамернасьці тапографічна-дэмаграфічнай структуры фэўдальных гарадоў Беларусі. 6

З архіва ў КДБ

Уладзімір Міхнюк, Якаў Паўлаў. Як зьнішчалі генафонд беларускай нацыі. 11
Сьведчаньні арыштаў А. Смоліча. 18

Далёкае блізкае

Юзэфа Найдзюк. Мае ўспаміны. 25

Роднае слова

Янка Юхнавец. Беларуская дыпляматыя. 32
Міхась Кавыль. Із агню ды ў полымя. 33
Сьвятлана Сачанка. Слухаю музыку восені. 37
Сьвятлана Белая. Максімава Яраславія. 38
«Плач сэрца майго.». 42
Анатоль Бярозка. Асеньняя песьня. Эпітаф. 42
Сьвятлана Анатольева. Мікола Лавіцкі. Думкі у слых. 44

Карані нашага роду

Людміла Дучыц. Культ дрэваў у беларусаў. 45
Сьвятлана Менская. Адкуль пайшлі асіны ў Беларусь. 47
Натальля Арсеньнева. Мікола Равенскі. Песьня сялянаў. 50

З эмігранцкіх выданьняў

Антон Адамовіч. Лірнік краіны ветлай. 55
3 жыцьця эміграцыі. 50

На развароце: Ул. Басалыга. «Букет восені»

Прывітаньні ўдзельнікам і гасьцям XXI Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі

Ад імя Згуртаваньня Беларусаў Сьвету «Бацькаўшчына» сардэчна віншуюем удзельнікаў XXI Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі!

Наша Сустрэча адбываецца ў той надзвычайны час, калі распачаўся працэс станаўленьня незалежнай беларускай дзяржавы. Але да сапраўднай незалежнасьці і дэмакратыі яшчэ далёка. Неабходна аб'яднаньне ўсіх дэмакратычных сілаў у Беларусі і беларускім Замежжы дзеля Адраджэньня Бацькаўшчыны — у эканоміцы, палітыцы, адукацыі, культуры, навуцы. Трэба помніць, што лёс даў нам, мабыць, апошні шанец і мы мусім сумесна скарыстаць яго дзеля пабудовы вольнага і заможнага жыцьця нашага народу, забеспячэньня лепшай будучыні.

Зычым плёну ў працы, духовай моцы, цьвёрдасьці, натхненьня ў захаваньні беларушчыны на абшарах Паўночнай Амэрыкі

Прэзыдэнт ЗБС «Бацькаўшчына»

Р.Тарас

Радзім Гарэцкі

Старшыня Рады

Ганна Сурмач
Ганна Сурмач

Сябры Менскага грамадзка-асветніцкага клубу «Спадчына» дасылаюць свае найлепшыя віншаваньні з Бацькаўшчыны ўсім удзельнікам ХХІ Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі.

Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі зьяўляецца сымбалам яднаньня Беларусаў за мяжой, сымбалам неўміручага духу патрыятызму, самасьведомасьці і захаваньня здабытку культурных каштоўнасьцей беларускага народу ў сусьветнай цывілізацыі.

Жадаем усім Вам глыбокай веры ў нашае нацыянальнае адраджэньне, духоўнага паяднаньня ў справе нацыянальнай і дзяржаўнай пабудовы і поўнай перамогі ў дасягненьні дзяржаўнай незалежнасьці на любой нашай Бацькаўшчыне.

Жыве Беларусь!

Старшыня клубу «Спадчына»

Александр Беля.

Анатолий Белы

Дасылаем шчырае віншаваньне зь Беларусі ўсім удзельнікам XXI Сустрэчы. Няхай гэтая Сустрэча паслужыць яднаньню ўсіх Беларусаў, як на Бацькаўшчыне, так і за яе межамі. Зычым усім Вам вялікіх духоўных перамог, глыбокай веры ў нашае нацыянальнае Адраджэньне.

Молімся за Вас і ўвесь беларускі народ.

Жыве Беларусь і няхай дапаможа нам Бог.

Дирэктар БВТ «Хата»

B. Campbell.

Валеры Санько

Кліўлендскі аддзел Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання шчыра вітае ўдзельнікаў XXI Сустрэчы. Мы спадзяемся, што працэс дэмакратызацыі ў Беларусі будзе пашырацца, спрыяючы паляпшэнню эканамічнага дабрабыту і культурнага росквіту беларускага народу ды ўмацаваньню цясьнейшых сувязяў паміж беларусамі Бацькаўшчыны і Замежжа. Таксама вітаем намаганьні беларусаў, што змагаюцца за нацыянальнае адраджэньне нашага народу, палітычны і эканамічны сувэрэнітэт Беларусі.

Рэдакцыя часопіса «Полацак» віншуе ўсіх беларускіх патрыётаў з ХХІ Сустрэчай Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. Сёньня, калі нашая родная Бацькаўшчына стаіць перад многімі патрабаваньнямі, неабходна як мацьней згуртаваць свае рады. І мы спадзяемся, што гэтая Сустрэча яшчэ мацьней зьяднае беларускую дыяспару.

Культурна-асветніцкі цэнтр «Полацк» жадае ўдзельнікам ХХІ Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі пасьпехаў, плённых і цікавых дыскусіяў, канструктыўных пастаноў, якія-б, нарэшце, прывялі да кансалідацыі ўсіх беларускіх арганізацыяў Паўночнай Амэрыкі.

Царкоўны камітэт прыходу Жыровіцкае Божае Маці г. Кліўленда гарача вітае ХХІ Сустрэчу Беларусаў Паўночнай Амерыкі. Перадаем найцяплейшыя прывітаньні ўсім, хто прыбыў на гэтую сустрэчу, асабліва тым, хто прыехаў з Бацькаўшчыны. Няхай гэтая сустрэча яшчэ больш сплюціць беларусаў За межамі і беларусаў Бацькаўшчыны, няхай жыве і красуе, нашая родная Беларусь!

наша гісторыя

Асноўныя этапы і заканамернасці тапографа-дэмаграфічнай структуры фэўдальных гарадоў Беларусі (на прыкладзе Полацка IX—XVII стст.)

Сяргей Тарасаў

Пытанні развіцця сацыяльна тапаграфічнай і дэмаграфічнай структуры развіцця фэўдальнага горада—адна з самых цікавых у архэалягічнай і гістарычнай навуцы, паколькі яны непасрэдна звязаны з праблемай узнікнення першапачатковых гарадзкіх пасяленняў і трансфармацыі іх у развітыя фэўдальныя цэнтры. Асаблівасці і заканамернасці тапографа-дэмаграфічнай структуры Полацка заўсёды прыцягвалі ўвагу даследчыкаў у першую чаргу тым, што гэты горад меў і мае выключнае значэнне для вывучэння гісторыі Беларусі пэрыяду фэўдалізму. Вакол гэтага горада ўжо ў IX—X стст. складаецца і пашыраецца акруга, якая становіцца сэрцам беларускай протадзяржавы—Полацкай зямлі. Працэс утварэння дзяржаўнасці, які адбываўся на фоне складавання новых эканамічных, этнічных, культурных і інш. сувязяў унутры грамадства ўплываў на тапаграфію і дэмаграфію паселішчаў як вясковага, так і гарадскога тыпу. Таму ў некаторай ступені агульныя напрамкі развіцця тапографа-дэмаграфічнай структуры Полацка можна разглядаць як найбольш

характэрныя для многіх фэўдальных беларускіх гарадоў гэтага тыпу.

У гістарычнай тапаграфіі Полацка намі выдзяляецца 4 пэрыяды: IX—пач. XI стст., сярэдзіна XI—XIII стст., XIV—сяр. XVI стст., другая палова XVI—XVII стст. Дадзеная храналёгія грунтуецца на комплексным вывучэнні як характару культурнага пласту на ўсёй гістарычнай плошчы горада, так і пісьмовых, картаграфічных і іншых крыніц. Спынімся на агульных характарыстыках гэтых пэрыядаў.

На першым этапе—IX—пач. XI стст.—мы назіраем у Полацку структуру, якая ўжо сфарміравалася і даволі канкрэтна аформілася: замак-пасад. Праўда, да архэалягічных даследаванняў 1986–1990 гг., праведзеных аўтарам, бянэжыла яўная і нехарактэрная для фэўдальных гарадоў дыспрапорцыя паміж гэтымі элементамі адзінай структуры ў карысць замка. Але, як высветлілася, такой дыспрапорцыі на самой справе не існавала. Суадносіны плошчы ўмацаванага полацкага дзядзінца ў адносінах да навакольнага горада было адпаведнае: 1:6.

Другая праблема—ненатуральны падзел дзядзінца і навакольнага горада рэчышчам ракі—таксама вырашылася ў карысць таго, што дадзеная структура была парушана ў выніку перапланіроўкі XVI ст. Не выклікае сумнення, што гарадзішча і навакольны град (у дадзеным выпадку яно можна называць прыгарадам) былі размешчаны на адным прыродным, мысе, які абываўся водамі Палаты. Таму гораду было накіравана развіццё па веерна-радыальнай схеме ў напрамку поўнач-поўдзень. Адкрывае Г.В. Штыхавым селішча на правым беразе Палаты (плошча 0, 3 га) хоць і знаходзіцца крыхі ўбаку, але ў цэлым не выходзіць з гэтай заканамернасці.

На першым этапе развіцця Полацка выдзяляецца прамежкавы падэтап. Ён абумоўлены дыспрапорцыяй, якая нарасталала з развіццём навакольнага горада, у той час, як плошча ўмацаванага дзядзінца заставаўся нязменнай. Архэалягічныя матэрыялы 1987–1988 гг. паказваюць, што ў X ст. полацкі пасад, апрача Верхняга замка і часткі Запалоцця распаўсюджваецца на тэрыторыю будучага Вялікага пасада.

Другі пэрыяд храналёгічна датуецца сярэдзінай XI—XIII стст. Галоўнай падзеяй гэтага часу, яго кропкай адліку, з'явілася змена тапаграфічнай структуры Полацка ў сувязі з перанясеннем яго ўмацаванага дзядзінца з першапачатковага гарадзішча на Верхні замак. Лічылася, што перанос дзядзінца трэба адносіць к пачатку XI ст. Але матэрыялы X—XI стст. на Верхнім замку нязначныя, як і нязначная магутнасць культурнага пласта гэтага часу (0,2 м і меней). Нам здаецца, больш справядліва звязваць перанос умацаванага цэнтра на Верхні замак з часам будаўніцтва тут Сафійскага сабора. г.зн. з 50-мі гадамі XI ст., згодна даследаванняў П.А. Рапапорта

і В. В. Булкіна.

У XI—XIII стст. адбываецца найбольшы рост і развіццё Полацка. Актыўна развіваюцца гарадзкія пасады, і ў першую чаргу Вялікі пасад у міжрэччы Дзвіны і Палаты. Паўнацэнным пасадам становіцца Запалоцце, плошча якога ў той час была прыкладна 20 га. Тут з'яўляюцца і абарончыя збудаванні ў выглядзе падвойнага «тына» і роў, якія былі выяўленыя раскопамі аўтара ў 1986 г. У XI—XII стст. з'яўляюцца паселішчы на Востраве на Дзвіне. У XII ст. узнікаюць паселішчы на левым беразе Дзвыні і Экімані. Апошнія, відаць, выконвалі функцыі сельскагаспадарчых прыгарадаў—спадарожнікаў. Такія паселішчы знойдзеныя на 0,6 км на паўночны захад Запалоцця—урочышча Копанкі, каля вёсак Чарнешчына, Казанкі-Фальварак, Гаравыя. У гэты-ж час у Полацку і полацкай акрузе ўзнікае вядомая сістэма манастыроў, якія апрача рэлігійных функцый выконвалі ролю рэзідэнцыі полацкіх князёў і выступалі як фарпосты на падступах да горада. Выказанае ў свой час меркаванне—сцвярджэнне А. П. Спудова аб тым, што гарадзкія паселішчы цягнуліся ўверх па Палаце да Спаскага манастыра, не пацвярджаюцца.

У XI—XII стст. горад развіваўся экстенсіўна. У XIII стст. рост горада ў шырыню замарудзіўся ці навогул спыніўся. Полацк пачаў набіраць сілы ў межах ужо занятых тэрыторыяў, г.зн.—інтэнсіўна. Гэта перш за ўсё знайшлі адбітак у росыцце культурнага пласту ў межах аднаго помніка. З улікам новых матэрыялаў, Полацк на другім этапе займаў агульную плошчу каля 120 га.

Трэці пэрыяд храналёгічна адпавядае XIV—сяр. XVI стст. Тэрыторыя Полацка ў гэты час у цэлым застаецца ў межах XII—XIII стст. Але адбываецца больш глыбокі працэс

разьвіцця ўнутранай стурктуры горада. «Полацкая рэвізія 1552 г.» прыгадвае Задзьвінскія пасады ўжо ў якасьці паўнапраўных гарадзкіх тэрыторыяў. Відавочна, што за іх кошт адбываецца некаторы тэрытарыяльны рост горада. Але разьвіццё Полацка па левабярэжжы Дзьвіны ў той час ня мела значнай перспэктывы. Гэта тлумачыцца той сыстэмай прыцягненьня да гістарычных цэнтраў правабярэжжа, якая ўжо склалася. Магчыма, што ўскосна ўплывалі на гэта сухапутныя шляхі, якія зьвязвалі Полацк, з такімі гарадамі як Асвея, Пскоў, Віцебск і якія праходзілі менавіта па правым беразе Дзьвіны. Ёсьць падаставы меркаваньня, што з ХІУ ст. роля Верхняга замка, як цэнтара горада, калі не ўзрасла, дык ва ўсякім разе ўмацавалася. Сьведчаньнем такога «умацаваньня» як у прамым, так і ў пераносным сэнсе можна лічыць умацаваньне крэпасной фартыфікацыі каля 1363 г., што выявілі раскопкі паўднёвага схілу Верхняга замка.

Апошні чацьвёрты пэрыяд прыпадае на другую палову ХУІ—ХУІІ стст. Менавіта ў другой палове ХУІ ст. моцныя зьмены адбыліся ў гістарычным цэнтры горада. Пасьля захопу Полацка маскоўскім войскам у 1563 г. узводзіцца новы замак—Сталецкі (Ніжні). Дзеля гэтага ў фартыфікацыйных мэтах перайначваецца геаграфія мыса старажытнага паселішча. Але будаўніцтва новага замка, якое зьмяніла тапаграфічную, сацыяльную і дэмаграфічную структуру горада, не апраўдалася. Падзеі 1579 г., калі роля Сталецкай крэпасці пры абароне Полацка была даволі сьціплай, паказалі неперспэктыўнасьць для горада такога збудаваньня. У гэты-ж пэрыяд яшчэ больш узмацняецца Запалоцце, Верхні замак, зьяўляюцца ўмацаваньні Вялікага пасада. Паступова ў цэнтр гэтага галоўнага

гарадзкога пасада ствараецца новая сацыяльна-тапаграфічная дамінанта Полацка, яго культурны і палітычны цэнтр. Плошча горада ў канцы ХУІІ ст. складае каля 200 га.

Значную цікавасьць уяўляюць пытаньні дамаграфічнай структуры Полацка на розных этапах яго існаваньня. Для ХІІ—ХІІІ стст. такая спроба была распачата ўпершыню Г.В. Штыхавым у разліку, што на плошчы ў 1 га пражывала 1 тыс. чалавек. Карыстаючыся гэтым крытэрыем, але ўлічваючы ў сьвеце новых дасьледаваньняў, што першапачатковая плошча горада складала 8 га, трэба лічыць, што ў Полацку ў ІХ—Х стст. пражывала каля 8 тыс. чалавек. Але гэтая метадыка ўлічвала, што склад сям'і ў тыя часы быў, прыкладна, 5 чалавек. Па другой жа мэтадыцы, колькасьць членаў сям'і павінна была быць 6 чалавек. Апрача таго, П. П. Талочкам была прапанавана новая метадыка падліку жыхароў горада, якая зыходзіла з тэрыторыі горада, колькасьці сядзіб, якая прыходзілася на дадзеную тэрыторыю і адной сям'і, якая пражывала на гэтай сядзібе з 6 чалавек.

На падставе шматгадовых раскопак і назіраньняў за характарам культурнага пласта ў гістарычнай частцы Полацка, тапаграфічнае разьвіццё тэрыторыі горада, у рамках прапанавай намі храналёгіі, выглядае так: ІХ—пач. ХІ стст.—40 га /зь іх у ІХ—Х стст.—8 га/; сярэдзіна ХІ—ХІІІ стст.—120 га, ХІУ—сярэдзіна ХУІ стст.—160 га, другая палова ХУІ—ХУІІ стст.—200 га.

Значна цяжэй справа з падлікам памераў сярэднестатыстычнай сядзібы горада. Для ІХ—Х стст. гэта могуць быць матэрыялы раскопак на тэрыторыю старажытнага селішча. У 1986 г. на плошчы 60 кв.м. быў ўскрыты фрагмент аднаго жылога комплексу ІХ—Х стст., які быў выразна агарожаны з поўначы на поўдзень частаколам. Жытло

ўяўляла сабой наземнае каркасна-слуповае збудаваньне зь невялікімі гаспадарчымі ямамі і печкаю-каменкай. Памеры ўскрытай часткі жылога комплексу 36 кв.м. Мяркуючы па шырыні (адлегласьць паміж пляцэнкамі), даўжыня наўрад ці магла перавышаць гэтыя памеры ў два разы. Такім чынам, можна меркаваць, што памеры жылога комплексу былі каля 70 кв. м. ці 0,007 га. У раскопе 1989 г. на плошчы 400 кв.м. было ўскрыта 17 мацерыковых ямін, якія на на-шу думку, адносяцца ня менш, чым да 45 жылых комплексаў. Можна меркаваць, што памеры аднаго комплексу не перавышалі 100 кв. м., што можна параўнаць з раскопам 1986 г. Такім чынам, памеры сярэдняга жылога комплексу ў Полацку ІХ—Х стст. можна лічыць раўным 90 кв.м. 3 улікам шчыльнасьці жылой забудовы (для дадзенага пэрыяду —70%) і плошчы гарадзкой тэрыторыі, у горадзе было разьмешчана каля 622 сядзіб, у якіх маглі пражываць амаль 4 тыс. чалавек (3 тыс. 732).

Па пэрыяду ХІІ—ХІІІ стст. у нас маюцца матэрыялы аб характары жыльлёвай забудовы розных частак горада і, перш за ўсё—Верняга замка. Гэта раскоп ІІ (1959—1960 гг.) і раскоп ІІІ (1961—1962) якія вывучаліся Г.В. Штыхавым. У гэтыя раскопы цалкам увайшла адна сядзіба, да якой адносяцца забудовы 6С, 6І, 6Е, 6Г, 6Д. Агульная яе плошча складае 288 кв.м. ці абагулена —0,03 га. Памеры гэтай сядзібы адпавядаюць памерам сярэднестатыстычнай сядзібы Кіева ХІІ—ХІІІ стст. Відавочна, такія супадзеньні невыпадковыя. Аднак, памеры сядзібы залежалі таксама ад сацыяльнага статусу людзей, якія там пражывалі. Сьведчаньне таму,—сядзіба заможнага майстра-ювеліра ХІІІ ст. на Вялікім пасадзе Полацка, якая была раскапана ў 1987/88 гг. Яе агульная плошча складала каля 1000 кв.м.

Таму, відаць, будзе правамерна прызнаць, што і для Полацка ХІІ—ХІІІ стст. плошча сярэднестатыстычнай сядзібы складае 0, 03 га. Калі прыняць каафіцыент шчыльнасьці жылой забудовы на дадзеным этапе 60%, мы атрымаем агульную колькасьць сядзіб у горадзе 2400. Калі ўлічыць, што на даной сядзібе пражывала ў сярэднім 6 чалавек, то агульная колькасьць жыхароў Полацка ў ХІІ—ХІІІ стст. будзе раўняцца 14 400 чалавек.

Разьлік колькасьці жыхароў Полацка для сярэдны ХУІ ст. крыху палягчаецца наяўнасьцю пералічэньня двароў у «Полацкай рэвізіі 1552 г.» На яе падставе польскі гісторык С. Александровіч, а потым і Г.В. Штыхаў дапускалі, што ў горадзе пражывала каля 11 500 чалавек. Другога пункту гледжаньня прытрымліваўся З. Ю.Капыскі, які лічыў, што ў сярэдзіне ХУІ ст. колькасьць насельніцтва Полацка магла дасягаць 50 тыс. чалавек. Аднак у падліках З. Ю. Капыскага была зроблена адна значная памылка ў сувязі з атсутнасьцю канкрэтных уяўленьняў аб полацкай тапаграфіі і тапаніміі. Так летапісны «Острог», у якім згарэла ў 1563 г. 3 тыс. двароў, называецца то «Островским», то «Острогским» пасадам і супроцьпастаўляецца Вялікаму пасадзе, у якім «было яшчэ болей двароў». На самой справе, Астрог—гэта і ёсьць Вялікі пасад. Зыходзячы з колькасьці двароў у гэтым пасадзе (3 тыс.) і плошчы самога пасада (38 га), на 1 га прыпадала 79 двароў. Экстрапаляруй гэты вынік на ўсю плошчу горада, атрымліваем 12 640 сядзіб ці 63 200 чалавек насельніцтва. Калі ўлічыць 60% забудовы і 5 чалавек на адну сядзібу (як рабілі папярэднія дасьледчыкі), дык атрымаем 37 920 чалавек у сярэдзіне ХУІ ст.

Аднак гэты вынік наўрад ці можна лічыць дакладным. Магчыма яшчэ адзін варыянт.

Як зьнішчалі генафонд беларускай нацыі

Уладзімір Міхнюк

Якаў Паўлаў

Па меркаваннях ДПУ галоўнай мэтай Беларускага нацыянальнага цэнтру (БНЦ) было сыцвяржэньне савецкай улады шляхам узброенага паўстаньня пры ваеннай падтрымцы Польшчы і стварэньне Беларускай буржуазна-дэмакратычнай рэспублікі пад пратэктарам Польшчы. Для гэтага БНЦ праводзіў падрыхтоўку паўстаньня, шпіёнскую дзейнасьць, шкодніцую, дывэрсійную і тэрарыстычную работу ў розных галінах сацыялістычнага будаўніцтва ў Беларусі. У лістападзе 1933—студзені 1934 г. па справе БНЦ было рэпрэсывана 161 чалавек, у тым ліку да вышэйшай меры пакараньня прыгавараны 15 былых беларускіх паслоў у польскім сейме—М. Т.Бурсевіч, П. П. Валошын, Ф. І. Валынец, І.С. Дварчанін, С.А. Рак-Міхайлоўскі і іншыя, для якіх вышэйшая мера пакараньня была зьняволенне ў канцлягеры на 10 гадоў. Большасьць зь іх адпраўлена ў Салавецкія лягеры. 22 чалавекі з 70 рэпрэсываных па прыговору 9 студзеня 1934 г., адбываючы пакараньне ў зьняволеньні, па рашэньню розных пазасудовых ворганаў у 1937-1939 гг. былі расстраляны. Караючая рука дыктатуры пралетарыяту спасьцігла сыноў беларускага народу, якія змагаліся за яго ўзьяднаньне, нацыянальнае адзінства і лепшае будучае.

У жніўні-верасьні 1956 г. сфабрыкаваная ДПУ справа БНЦ пастановай ваеннага трыбунала БВА «у крымінальным парадку спынена за адсутнасьцю складу злачынства». Усе асобы, якія праходзілі па ёй, поўнасьцю рэабілітаваны.

Паралельна з вынішчэньнем «нацдэмаў»—маладога элітарнага пласта беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, у канцы 20-х—пачатку 30-х гадоў ішло сацыялістычнае вырашэньне сялянскага пытаньня. Для беларускага этнасу гэтае вырашэньне было тым больш балючым і адчувальным, што да пачатку 1928 г. каля 85% насельніцтва рэспублікі ўсё яшчэ заставалася сялянскім. Асаблівасьцю беларускай вёскі зьяўлялася тое, што забяспечанасьць сялянскіх гаспадарак зямлёй была на 4% меншай, чым у сярэднім па СССР. Да таго-ж у большасьці раёнаў захоўваліся экстэнсыўныя формы гаспадараньня¹. І тым ня менш, пад час «вялікага пералому» беларускія сяляне пазбаўляліся набытых за папярэдняю гісторыю эканамічных метадаў вядзеньня гаспадаркі і падлягалі аб'яднаньню ў калгасы.

Кіраўніцтва цэнтру лічыла (і гэта зьяўлялася эканамічным «абгрунтаваньнем» самой ідэі калектывізацыі), што выбраны ім накірунак дазволіць вырашыць зернавую праблему ў краіне і рэалізаваць задачу

У Асторгу, згодна разьлікам, пражывала як мінімум 13 тыс. чалавек. Плошча горада без Астрога складала 122 га. бяз плошчы пад абарончыя збудаваньні—116 га. Пад жылое будаўніцтва (зыходзячы са шчыльнасьці 60%)—69,6 га. Пісьмовыя крыніцы даюць магчымасьць меркаваць, што памеры сярэдняй сядзібы на Остраве складалі 0,08 га. Экстрапаліруючы на ўсю тэрыторыю Острава, гэта складзе 879 сядзіб ці 4 350 чалавек (з разьліку 5 чалавек на сядзібу). Такім чынам, агульная колькасьць людзей горада магла скласьці 19 350 чалавек, а з разьліку 6-ці чалавек на сядзібу—44 100 жыхароў у сярэдзіне ХУІ ст. Сярэднеарыфметычная лічба (паміж 5 і 6 жыхарамі на сядзібу)—31 725 чалавек. Як бачым, гэтая лічба блізкая да папярэдняга разьліку.

Прыкладам да такой колькасьці полацкага насельніцтва мы прыходзім і ў выніку падлікаў па «Полацкай рэвізіі 1552 г.» Згодна З.Ю. Капыскага, па «Рэвізіі» на пасадах пражывала 1 777 старэйшын сямей ці 8 885 мяшчан. Калі карыстацца разьлікам з 6 чалавек на сядзібу (сям'ю), дык трэба лічыць, што іх было 10 662. Калі да гэтай колькасьці дадаць «чорны і просты люд» (згодна таго-ж дасьледчыка)—24 тыс., дык атрымаем 34 662 чалавека.

Такім чынам, выкарыстоўваючы розныя варыянты падліку, мы прыходзім да высновы, што ў ХУ—ХУІ стст. у Полацку пражывала каля 30 тыс. чалавек.

Варта зьвярнуць увагу на тое, што згодна з прапанаванымі намі падлікамі і храналёгіяй гісторыка-тапаграфічнай структуры Полацка, пачынаючы з ХІ ст. насельніцтва горада кожнае стагодзьдзе вырастала ўдвая. Гэты працэс парушыўся і стаў непрадбачлівым з таго моманту, як горад у час Руска—Лівонскай вайны быў заняты войскам Івана Грознага. Узмацняла гэта

становішча неўраджаі, стыхійныя бедствы. Усё гэта прывяло да таго, што па дадзеных перапісу 1654 г., у горадзе пражывала ўсяго каля 5 тыс. чалавек.

Падводзячы вынікі сказанаму, варта адзначыць, што разьвіцьцё тапографа-дэмаграфічнай структуры Полацка IX—ХУІ стст. непарыўна зьвязана з эканамічнай і палітычнай гісторыяй горада. Вылічаныя этапы так ці іначэй адлюстроўваюць агульны працэс горадаўтварэньня, які быў характэрны для большасьці буйных фэўдальных гарадоў, якія адначасова зьяўляліся цэнтрамі княстваў-зямель. У гэтым пляне Полацка ня быў выключэньнем. Але разьвіцьцё яго структуры мела шэраг асаблівасьцей, якія дазваляюць па-новаму паглядзець на ўвесь працэс узьнікненьня, станаўленьня і разьвіцьця фэўдальных гарадоў на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

Ул. Басалыга

«перапампоўкі» сродкаў з аграрнага сэк-
тару ў прамысловы. Відавочна, Сталін не-
выпадкова ў 1929 г. разважаў аб неабход-
насці збору «даніны» зь сялянства для
паскарэння тэмпаў індустрыялізацыі.²
Гэтая «даніна» павінна была рэзка павя-
лічыць дзяржаўныя нарыхтоўкі зерня, неза-
лежна ад устойлівасці ўраджаю і прыродна
кліматычных умоваў. Пачынаючы з 1919 г.,
нарыхтоўка зерня ў краіне павінна была
нарастаць на 5-7 мільёнаў тон³.

Па сутнасці «генеральная лінія» на
ўсеагульную калектывізацыю ў Беларусі
пачалася праводзіцца ў жыццё зь вясны
1929 г., калі на майскім пасяджэнні ЦК
КП(б)Б была прынята пастанова «О земле-
пользованіі і землеустройстве». Ішла гучная
гутарка аб недахопах у рабоце Наркамзема
БССР па правядзенню лініі партыі па
калектывізацыі і ўтварэнню буйных
гаспадарак. Бюро ЦК катэгарычна забарніла
хутарскую і дробнавясковую формы зе-
млекарыстання. Перад партыйнымі са-
вецкімі і гаспадарчымі органамі ўсіх уз-
роўняў ставілася задача рашуча вытрым-
ліваць курс на ўтварэнне калгасаў і буйных
дзяржаўных гаспадарак⁴.

У пачатку восені 1929 г. пашыраны плен-
ум ЦК КП(б)Б абмеркаваў вынікі пераў-
тварэнняў у галіне сельскай гаспадаркі.
Зноў ішла крытыка стылю і метадаў работы
Наркамата земляробства, аб парушэнні
«лініі партыі» у калгасным будаўніцтве, аб
недапушчальнасці выхаду сялян на хутары
і абрубы. Дасталося і тым кіраўнікам, якія
не зразумелі «палітычнай важнасці» хут-
кага вырашэння праблемы нарыхтоўкі буль-
бы для «пралетарскіх цэнтраў СССР— Мас-
квы і Ленінграда»⁵. Услед за пленумам ЦК
Кампартыі 28 верасня таго-ж года Прэзы-
дыум ЦВК БССР у сваю чаргу прымае
рашэнне заслухаць праз месяц-паўтара

справаздачы выканкамаў саветаў усіх уз-
роўняў і вызваліць з пасады тых кіраў-
нікоў, якія ў сваёй практыцы «дазволілі
пакрывіць класавую лінію, альбо парушылі
рэвалюцыйную мэтазгоднасць». Арганіза-
цыйнаму аддзелу Прэзідыума даручалася
ў кароткі тэрмін ажыццявіць на месцах
праверку выканання гэтай пастановы⁶.

Праз тыдзень, 5 кастрычніка Прэзідыум
ЦВК БССР зноў вярнуўся да гэтай праблемы,
«заслухаў справаздачу Асобай камісіі па
кантролю, створанай пры Наркамзе зем-
ляробства па вырашэнню пытанняў зе-
млякарыстання». Было зноў пацверджана,
што ў гэтай справе неабходна «усю работу
праводзіць, зыходзячы з неабходнасці
калектывізацыі і вытворчага кааперыва-
вання, не дазваляючы стварэння хутароў,
абрубаў і невялікіх паселішч»⁷.

Такім чынам, выконваючы пастановы цэн-
тру, рэспубліканскае партыйна-дзяржаўнае
кіраўніцтва за кароткі тэрмін напрацавала
шэраг дакументальных «абгрунтаванняў»
аб неабходнасці правядзення калектыві-
зацыі і кааперывання на вёсцы ў сыцільны
тэрміны і пры абавязковым «утрымання
класавай лініі». Каб падсцягнуць сялян,
урад рэспублікі 12 верасня 1929 г. прыняў
закон «Аб самаабкладанні». На яго пад-
ставе «кулакі» і «заможнікі» апрача дадат-
ковага прапарцыянальнага падатку (25-
35% ад дзяржаўнага сельскагаспадарчага
падатку) яшчэ абкладаліся падаткам у
інтарэсах мясцовых патрэб (пабудову школ,
клубаў, хатаў-чытальняў, дарог і г.д.) у
памеры да 50% ад афіцыйнага сельска-
гаспадарчага падатку. Ад яго вызвалалася
(згодна пастановы вясковага сходу) толькі
безземельная бедната⁸.

Восеньню 1929 г. сялян чакала яшчэ ад-
на ўрадавая навіна: практыкай становілася
правядзенне ў кожным месяцы двухтыднё-

віка калектывізацыі. Мэта заставалася ўсё
тая-ж: любымі сродкамі і метадамі кірую-
чыя колы намагаліся прымусіць сялян
паскорыць тэмпы калектывізацыі. Нецярп-
лівыя партыйцы-кіраўнікі ўцягвалі ў гэтую
справу падатказборшчыкаў камсамольцаў-
настаўнікаў, вясковы «актыў». У рады апош-
ніх, як правіла, залічваліся ня толькі ма-
лаземельныя і безземельныя сяляне, але і
вясковыя люмпены, здольныя ў любы час
абагуліць і падзяліць маёмасць самастой-
ных і добрасумленных гаспадароў сусе-
дзяў.

Калектывізатары не прыпыняліся пе-
рад пагрозамі розных санкцыяў, практыка-
валі нават кароткатэрміновыя самачынныя
арышты і насілле. Трэба зазначыць, што
такія націскныя і «прадбачлівыя» захады
для партыйна-дзяржаўных апаратчыкаў
давалі жаданыя вынікі. Напрыклад, ужо да
28 жніўня 1929 г. у рэспубліцы было ўтворана
143 калгасаў.⁹

Намагаючыся фарсіраваць тэмпы калек-
тывізацыі, ЦК КП(б)Б 30 лістапада 1929 г.
прыняў яшчэ адну пастанову. Для ака-
заньня дапамогі ў правядзенні калектыві-
зацыі было вырашана накіраваць у вёску
«ня менш 500 рабочых з дастатковым ар-
ганізацыйна-палітычным і гаспадарчым во-
пытам». На гэты заклік ад жыхароў гарадоў
да 5 студзеня ў партыйныя органы
паступіла 2600 заяваў. Зь ліку жадаючых
было адабрана 513 чалавек, 78,7% зь якіх
зьяўляліся камуністамі і камсамольцамі.
Па лініі рабочых-дваццаціпяцітысячнікаў,
накіраваных у вёску, у Беларусь прыехала
99 гаркаўчан з завода «Чырвонае Сормава».
Нягледзячы на тое, што ні беларускія, а ні
расейскія рабочыя ня толькі не валодалі
сельскагаспадарчымі ведамі, а нават проста
не былі знаёмы з аграноміяй, расьліна-
водствам і жывёлагадоўляй, большасць

зь іх (416) атрымала кіруючыя пасады:
старшыні і намеснікі ў старшын калгасаў,
членаў праўленняў раённых і куставых
калгасных аб'яднанняў. Астатнія сталі са-
кратарамі партыячэяк, кіраўнікамі брыгад,
трактарных калон і г.д.¹⁰ Дзіўна, але за-
стаецца фактам, што гаражане, многія зь
якіх не трымалі ў руках ні касы, ні плуга і
нават ня ўмелі каня запрагчы, павінны былі
вучыць сялян: як, калі і што сеяць, як пра-
водзіць севазварот, сэлецыю ў жывёлага-
доўлі, як кажуць, чаго не разумееш—вучы
другіх і сам навучайся.

Такія шпаркія і нахрапістыя захады
партыйна-дзяржаўных органаў дазволілі
ім да 10 красавіка 1930 г. арганізаваць у Бе-
ларусі яшчэ 196 калгасаў¹¹. Натхнены пось-
пехамі ў калгасным будаўніцтве, сакратар
ЦК КП(б)Б К.Гей у сакавіку 1930 г. зьвяр-
нуўся ў ЦК УКП(б) з дакладнай запіскай. У
ёй, у прыватнасці, рапартавалася, што «з
кожным днём усё больш значны працэнт
тэрыторыі рэспублікі ахопліваецца калек-
тывісцкім рухам». У 30 раёнах з 100 раёнаў
БССР працэнт калектывізацыі раўняецца
86. Сем раёнаў рэспублікі калектывізаваны
на ўсе 100%. Атрыманыя вынікі за апошнія
некалькі месяцаў даюць падставы сцвяр-
джаць аб размаху калгаснага руху». ¹² На
гэтай падставе К.Гей прасіў ЦК УКП(б)
прызнаць БССР «зонай суцэльнай калек-
тывізацыі». На практыцы гэта азначала ад-
мену закона аб арэндызе зямлі і выка-
рыстанні сезонных наёмных рабочых у
аднаасобных сялянскіх гаспадарках.

Прызнанне Беларусі «зонай суцэльнай
калектывізацыі» давала магчымасць
урадавым колам рэспублікі выкарыстоўваць
усе неабходныя сродкі па барацьбе з ку-
лакамі і заможнікамі амаль да поў-
най канфіскацыі іх маёмасці і высялення
ў аддалёныя мясцовасці СССР. Канфіс-

каваная маёмасьць перадавалася ў непадзельны фонд калгасаў.

Пасьля шэрагу «тэрэтычных абгрунтаваньняў» распачаўся штурм «дробнай буржуазіі» й адміністрацыйны націск на мясцовае кіраўніцтва. Райвыканкамы і сельсаветы становіліся галоўнымі інструментамі ў правядзеньні «класавай лініі» на вёсцы—зьнішчэньні кулакоў. Шляхаводнай ніткай становілася сталінская формула: «Або мы зробім гэта, або нас сплюшчаць.»¹³ «Бацька народаў» і яго паплечнікі лічылі, што нельга доўга трымаць Савецкую ўладу адначасова на буйной дзяржаўнай прамысловасьці і дробнатаварнай аднаасобнай сельскай гаспадарцы: дробная вытворчасць ня здолее мірна падпарадкоўвацца сацыялістычнаму ўкладу, яе захаваньне непазьбежна вядзе да ўзмацненьня кулацтва, да абвастрэньня класавай барацьбы ў памерах, небясьпечных для існаваньня савецкага ладу ўвогуле. А таму «сацыялістычны горад павінен весці за сабой дробнасялянскую вёску ня інакш, як насаджаючы ў вёсцы калгасы і саўгасы»¹⁴.

Прадэклямаваная неабходнасьць хуткага пераадоўваньня разыходжаньня форм уласнасьці ў горадзе і на вёсцы зьяўлялася ідэйна-палітычным абгрунтаваньнем прымянення прымусовых і надзвычайных мер там, дзе энтузіязму, матэрыяльнай і псыхалёгічнай гатоўнасьці на дабрахвотныя ахвяры было недастаткова. «Рэпрэсы ў галіне сацыялістычнага будаўніцтва, — прызнаваў «вялікі стратэгі і настаўнік», — зьяўляюцца неабходным элементам наступленьня» сацыялізму па ўсяму фронту.¹⁵

Кіруючыся гэтым, мясцовыя ўлады сталі ўсё шырэй і больш выкарыстоўваць прэс надзвычайных мер. Каб не апынуцца ў хвасьце ад цэнтральных раёнаў СССР па

выкананьню планаў калектывізацыі, выканкамы раёнаў і сельсаветаў кожную дзесяцідзёнку адсылалі ў абласныя цэнтры дакладныя зьвесткі аб колькасьці населеных пунктаў, ахопленых калектывізацыяй і выканаўшых планы самаабкладаньня. Сяляне цярпелі ня толькі ціск непасільных падаткаў. Мясцовыя ўлады не цураліся рабаўніцтва і запалохваньня: у сялян, не жадаючых пайсьці ў калгас, на 25-30% зьніжаліся нормы землякарыстаньня, адбіраліся ня толькі лішкі прадуктаў, а нават насеньне, гаспадарчы інвентар, асабістая маёмасьць. У вёскі на пэўны час прыпынялі завоз тавараў першай неабходнасьці (солі, керасіну, мыла, запалак і г.д.), незаконна пазбаўлялі іх права голасу, праводзілі арышты й экзекуцыі.

Нормы абагульненьня ў раёнах суцэльнай калектывізацыі таксама былі неверагодныя: рабочая жывёла і каровы — 100%, сьвіньні — 80%, авечкі і козы — 60%¹⁶. Як правіла, жывёла й інвентар абагульняліся без усялякай кампэнсацыі, унесены ў калгас пай ніякім чынам не ўлічваліся пад час размеркаваньня вырабленай прадукцыі.

Стратэгія ўтварэньня калгасаў побач з эканамічным націскам шырока выкарыстоўвала метады запалохваньня і фізычнага ўздзеяньня на асноўную масу сялян. Прычым такая практыка ўжывалася паўсямесна: на вачах усіх зьнішчаліся найбольш заможныя, самастойныя і прафэсійна здольныя сяляне.

Раскулачваньне закранула значна большую долю вясковага насельніцтва ў параўнаньні з той, якая па самых строгіх падыходах магла быць аднесена да кулакоў: у Беларусі яны складалі ў канцы 20-х каля 4% сялянскіх двароў. Ахвярамі рэпрэсыяў стала вялізная частка сярэднякоў, а ў некаторых выпадках (па наўмысных на-

гаворах суседзяў) і беднаты. Як гэта ажыццяўлялася на практыцы, даюць падставу меркаваньні успаміны відавочца, сяляніна-бедняка Клічаўскага раёну, першага старшыні калгаса «Авангард», у пачатку 30-х гадоў арыштаванага, І. П. Ліпая. У сваім дзёньніку ён нагадваў: «Прыязжае да нас упаўнаважаны ДПУ Аўсянкін і патрабуе сабраць сход. Добра, сабралі народ. Я—старшынствуючы на сходзе. Даю слова Аўсянкіну. Той устае, выцягвае з кабуры рэвальвер, кладзе яго перад сабой на стол і пачынае сваю прамову такім чынам: «Усе вы тут на Польшчу глядзіце, і палякаў чакаеце. Але вы хутчэй убачыце Сібір, чым палякаў.»¹⁷ Безумоўна, пасьля такой «агітацыі» калгас пад гучнай назвай «Авангард» быў створаны, старшыню яго Ліпая ў хуткім часе напаткаў трагічны лёс.

Выконваючы красавіцкае, 1930 г., патрабаваньне Сталіна «паскорыць работу па калектывізацыі ў раёнах без цалкавай калектывізацыі», у якасьці дзейснага сродку барацьбы с кулацтвам З. К. Гей і яго прыхільнікі рапартавалі ў Маскву, што да пачатку травень 1930 г. у Беларусі калектывізацыяй ахоплены 58% сялянскіх гаспадарак, а іх пасяўная плошча складае 66% усіх пасяўных плошчаў у рэспубліцы¹⁸. Побач з гэтымі лічбамі паведамляліся і другія: да травень 1930 г. у Беларусі раскулачана амаль 16 тысяч сялянскіх гаспадарак, што складала каля паловы іх агульнай колькасьці. Каб пазбавіць іх сувязь зь іх апоры на месцах, значнай сваёй часткай, іх сем'і былі выселены ў раёны крайняй Поўначы, Сібіры і Казахстану.

Безумоўна, што пасьля такога «маштабу» рэпрэсыяў супраць сялянства колькасьць «кулацкіх гаспадарак» з кожным годам рэзка зьніжалася. Згодна зьвестак Народнага камісарыяту фінансаў ад 7

сакавіка 1931 г. аб выяўленых кулаках, налічанай і спагнанай зь іх сумы сельгаспадатку, па стану на 1 сакавіка 1931 г. у 99 раёнах Беларусі налічвалася 4265 кулацкіх гаспадарак. Па статыстыцы тых гадоў, у «кулацкіх сем'ях Беларусі было ў сярэднім 7-8 чалавек. І калі ўявіць сабе, што з 1931 па 1934 гг. да завяршэньня ў асноўным калектывізацыі ў рэспубліцы, такая колькасьць гаспадарак разам з сем'ямі кожны год неабгрунтавана падвяргалася рэпрэсіям, то атрымліваецца лічба ў 261 тысячы чалавек.¹⁸

Здавалася-б, што пасьля таго, як лепшая па гаспадарчаму значэньню і працаздольнасьці катэгорыя вясковага насельніцтва — залатая частка генафонда сялянства Беларусі — была вывезена, то ўладам ужо можна было і супакоіцца: вёска шпарка пераўтвараецца на сацыялістычны лад; разьвіццё сельскай гаспадаркі абячае радаваць грандыёзнымі дасягненьнямі; культурныя пераўтварэньні ў стане зьмяніць аблічча і псыхалёгічны стан усяго сялянства. Але ня тут яно было: раскручаны махавік рэпрэсійнай машыны павінен быў працаваць на поўную магутнасьць. Ён патрабаваў новых ахвяр. І органы вышуку «праціўнікаў» калгаснага ладу не «спалі ў шапку». Згодна спраўкі аб апэратыўнай дзейнасьці органаў ДПУ БССР за 1932-1933 гг., у сельскай мясцовасьці было ліквідавана 78 контррэвалюцыйных арганізацыяў і 2828 асобных груп з агульнай колькасьцю 23 994 чалавек¹⁹. Вядома, што да гэтай лічбы трэба яшчэ дадаць членаў сямей, сваякоў і блізкіх якіх таксама хапалі без суда і сьледства пад час «вялікай чысткі». З гэтай нагоды старшыня ДПУ Беларусі Л. М. Закоўскі, выступаючы на У-м аб'яднаным пленуме ЦК і ЦК КП(б) Б (17-20 лютага 1933 г.) удакладняў, што з травень 1932 г. па

сярэдзіну лютага 1933 г. «па лініі толькі карных ворганаў зь беларускай вёскі «ізьята» да 30 тыс. контррэвалюцыйных, кулацкіх, бандыцкіх палітычных элементаў (так ДПУ характарызаваў тых, хто не ўспрымаў новы, сацыялістычны ўклад жыцця — аўт.) што гаворыць аб той буйнай насычанасці і той вякай колькасці антысаветчыкаў, што акапаліся ў беларускай вёсцы, ... якія аказваюць нам (ворганам ДПУ—аўт.) неверагоднае супраціўленне». ²⁰

Далей Л. М. Закоўскі падагульняў, што 1500 кулацкіх контррэвалюцыйных групавак і 30 контррэвалюцыйных арганізацыяў уяўляюць сабой ні што іншае, як «эсэраўскі, нацдэмаўскі, кулацкі твар», заарыентаваны на Польшчу. Галоўная іх мэта— «узняць узброенае паўстаньне супраць Савецкай улады». У якасці прыклада прыводзілася «контррэвалюцыйная групоўка» ў складзе 11 чалавек, якая дзейнічала ў Любанскім раёне—Давідовіч, А. Камар, І. Камар, Зіневіч і інш. — «кветкі кулацкага насельніцтва, што прабраліся ў адзін калагас, каб шкодзіць савецкай уладзе»²¹, расьцягвалі яго маёмасьць, заціскалі ўсякія праявы самадзейнасці і крытыкі бяднаты. А таму адна дарога ім—Крайняя Поўнач ці Сібір.

Па апошніх падліках беларускіх даследчыкаў, пад час «цывілізавага «гвалту ад рэпрэсыяў прама ці ўскосна пацярпела кожная шостая сялянская сям'я, у якой была раскідана гняздо-гаспадарка і скалечаны лёс яе членаў. Гэта значыць, адны зь іх былі фізычна знішчаны, другія апынуліся ў папраўча-працоўных лягерах (ППЛ), трэція, будучы на волі, адчувалі адносіны да сябе як да людзей «другога гатунку». ²²

Трагедыя «сацыялістычнага пераўтварэння» жыцця на вёсцы складалася ня толькі з-за масавых рэпрэсыяў заможных

сялян, максімальным абагульненнем сродкаў вытворчасці і дамашняй жывёнасці. Яна памнажалася, паглыблялася тым, што тая валютарысцкая партыйна-дзяржаўная палітыка садзейнічала адцуранню сяляніна ад сродкаў вытворчасці і ад выніку яго працы. Паралельна складвалася сістэма дырэктыўнага плянавання і бюракратычнага кіравання сельскай гаспадаркай з боку апарата. Да таго-ж, каля 15-20% аднаасобнікаў было пазбаўлена выбарчых правоў, а калгаснікі ня мелі пашпартаў, што пазбаўляла іх мацымаўскай свабоднага перамяшчэння, юрыдычна прымацоўвала да калгаса, надавала яго працы безынцытыву, прымусовы характар. На практыцы адбывалася рассяляньне вёскі. Камандна-бюракратычнае кіраванне зьяўлялася тармазам сельскагаспадарчай вытворчасці, пазбаўляла яго перспектывных магчымасцей. Менавіта ў гэтым неабходна шукаць карэньні прычыны адставання сельскай гаспадаркі ад неабходнасці рэспублікі, а таксама пакіданне сялянамі зямлі й абязлюджвання вёсак.

З нарошчваннем тэмпаў сацыялістычных пераўтварэнняў значна ўзрастаў і рэпрэсіўны апарат. Міліцыя была выведзена з падпарадкавання мясцовым уладам і падначалена непасрэдна ДПУ, а НКУСы саюзных рэспублік у сьнежні 1930 г. былі ліквідаваны. ППЛ перайшлі ў непасрэднае падпарадкаванне ДПУ. У ліпені 1934 г. АДПУ была рэарганізавана ў НКУС СССР. Тады-ж быў утвораны пазасудовы орган—Асобая нарада замест судовай калегіі АДПУ. ²³

За два гады да перабудовы чэкісцкіх ворганаў зьявіўся Закон аб ахове сацыялістычнай маёмасці. Яго творцай быў асабіста Сталін. Ён уводзіў у якасці меры судовай рэпрэсіі за крадзёж калгаснай і каапера-

тыўнай маёмасці вышэйшы памер сацыяльнай абароны—расстрэл з канфіскацыяй усёй маёмасці, з заменай у асобных выпадках расстрэла на 10 гадоў ППЛ з канфіскацыяй усёй маёмасці. Амністыя па справах гэтага накірунку была забаронена. Так званы «закон аб пяці каласках» на самой справе ўводзіў насільле і беззаконне.

1 сьнежня 1934 г. у дзень забойства С. Кірава, Прэзідыум ЦВК СССР прыняў пастанову «Аб парадку вядзення спраў па падрыхтоўцы ці здзяйсненню тэрыстычных актаў». Характэрнай рысай яго было тое, што тэрмін вядзення следства абмяжоўваўся 10 днямі, абвінавучае яго заключэнне арыштаванаму ўручалася за 1 суткі да суда. Справы разглядаліся без удзелу пракурора й адваката, абскарджанне і падача хадайніцтва аб памілаванні не дазвалялася. Прыгаворы выконваліся неадкладна. У 1935 г. была афіцыйна ўстаноўлена карная адказнасць аж да вышэйшай меры пакарання ў адносінах дзяцей з 12-гадовага ўзросту. У верасні 1937 г. зьявіўся закон па справах аб шкодніцтве і дыверсіях, што практычна адкрывала магчымасць прымяняць яго ў адносінах да любога чалавека. ²⁷

(Працяг будзе)

Бібліяграфія

1. Советская Белоруссия. 1988, 25 декабря.
2. Сталин И. В. Соч., т. II, с. 159
3. СССР за 15 лет М., 1932, с. 267
4. НДАРБ, ф.4, воп. 3, спр. 32. арл. 448. 454
5. Таксама, арк. 604
6. ЦДАРБ, ф. 6, воп. 1, спр. 2165. арк. 63
7. Тамсама, арк. 80

8. «Звязда», 1929, 22 кастрычніка
9. Гісторыя Беларускай ССР, т. 3, стр. 409.
10. Костюк М.П. Идеино-политическое воспитание крестьянства. Мн., 1979, с.69-70
11. Сарокин А. Н. Совхозы БССР в период построения фундамента социализма (1926-1932 гг.), Мн., 1971, с. 135.
12. ЦДА РБ, ф. 4, воп. 21, спр. 192, акр. 217
13. Тамсама, ф. 6, воп. 1, спр. 2165, арк. 92
14. Сталин И.В. Соч., т.13, с. 39
15. Сталин И.В. Соч., т. II, с. 252-257, т. 12, с. 143-146, 149.
16. Тамсама, т. 12, с.309
17. Информационный бюллетень Колхозцентра, 1930, №8, с. 24
18. Гісторыя Беларускай ССР, т. 3, с. 412
19. «Урок дае гісторыя» М., 1989, с. 155
20. Гісторыя Беларускай ССР. т.3, с.422
- 21 «Тайны, сенсаци, открытия», 1992, сентябрь
- 22 НА РБ ф. 4, воп. 21, спр. 247, арк 18
- 23 Тамсама, воп. 20, спр. 95, арк. 7
- 24 Тамсама, арк. 12
- 25 Осмоловский В., Коллективизация в Белорусской ССР: опыт и уроки. Мн., 1991, с. 18, «Полюмя», 1990, №2, с. 176.
26. Гл. «Свод законов СССР», 1934, №16, с. 283
27. Тамсама, 1935, №64, с. 459, 1937, №6, с. 166

Паказныі арыштаў А. Смоліча

Зам. *председателя ОГПУ БССР тов. Гродису*

Влияние нацдемов на массы могло проходить и другими путями—через печать, книгу, театральные постановки (например, «Кастусь Каліноўскі»), через выступления отдельных лиц с докладами на провинции (что в прежние годы случалось довольно часто, напр. на Калининщине при А. Адамовиче), через литературные кружки и объединения и т.д. Но все это преимущественно второстепенные или косвенные пути по сравнению со школьной сетью и краеведением. Среди технической интеллигенции (инженеров, врачей, кооператоров, агрономов и т.д.) влияния бел.нацдемов были ничтожны и поэтому, если среди них и проводилась какая-либо антисоветская организационная работа, то скорее всего какими-либо другими элементами (великодержавным шовинистами, еврейскими националистами и т.д.)

Несколько подробнее остановлюсь на влиянии нацдемов среди агрономов и вообще среди специалистов сельского хозяйства. Следует сказать, что даже среди агрономов беларусские националистические влияния были слабо развиты и не пошли в массы местных специалистов, в других же профессиях работников сельского хозяйства (землеустроители, мелиораторы, лесоводы, ветеринары) белорусских национально-настроенных элементов почти совершенно не было. Там до последних лет преобладали старые чиновники—столыпинские землеустроители, департаментские мелиораторы, бюрократы лесничие. Все они совершенно искренне ненавидели белоруссизацию и по возможности с ней боролись. Достаточно сказать, что даже

при Прищепове, делавшим нажим по части белоруссизации, за все 5 лет его работы в НКЗ-ме белоруссизация центрального аппарата была мало заметна, сравнительно, напр., с НКП-сом. Сильнее представлены были национальные влияния только среди молодых специалистов, главным образом, агрономов, которые концентрировались вокруг научно-исследовательского института (далее Н.И. Ин-та—М.) и в Горках вокруг Научного товарищества, и были так или иначе связаны с группой Г.И. Горецкого (быв. участники Ассоциации), о деятельности которой я подробно писал в предыдущем своем показании от 29/XII-30 г. Влияние этой группы распространялись, однако, главным образом на научных работников и не шло в массы. Сам Г.И. Горецкий чаще других выступал с националистической пропагандой на различных собраниях, но обычно в настолько выдержанных советских формах, что придаться к его словам было трудно. В том-же направлении вел он и работу Института, где ему удавалось собрать довольно много национально-настроенных работников. Впрочем и здесь они, кажется, составляли только меньшинство. Важно однако то, что группа Горецкого фактически была оторвана не только от масс, но и от местных низовых специалистов, что она не имела периферии. Это и понятно, работники Института проводят главным образом кабинетную научную работу и редко соприкасаются с массами и с низовой агрономией. Связи с массами и влияния на них всей этой группы, вероятно, сильно возросли бы, если бы удалось открыть при научно-исследова-

тельском институте ВУЗ и особенно если бы осуществился проект развертывания С.Х.Академии на базе научно-исследовательского института. Впрочем, возможно, что и тогда положение особенно сильно не изменилось бы. По крайней мере в Горках, где уже существуют возможности установления связи с массами через студенчество. Белорусские националисты этих возможностей как-будто не использовали. Националистическая работа членов т-ва, как мне кажется, сводилась главным образом к борьбе за влияние в Академии с русской профессурой. Отдельные лица быть может и вели националистическую пропаганду среди студенчества, но о ней ничего не

было слышно.

Вообще же я считаю, что вся низовая агрономическая сеть была очень слабо белоруссизирована и очень слабо заражена белорусским национализмом. Среди низовых агрономов я даже не могу назвать ни одного белорусского националиста, «связа-домага беларуса» и как-будто и не слышал о таковых. Правда, последние годы, когда в агрономические ряды стала вливаться молодежь из белорусских вузов и техникумов, я уже не имел никакого отношения к наркомземовской работе и могу быть просто неосведомлен в этом вопросе.

Отсутствие связи с низовыми специалистами сельского хозяйства препятство-

М. Дучыц. Мінск 30-я гады.

вало проникновению влияния националистических белорусских группировок на массы и установлению связи с ними этими путем. Большое значение в этом смысле могли бы играть крестьяне-опытники, с которыми можно было бы установить непосредственную связь и которые по своему обычному социальному составу соответствовали задачам нацдемовской антисоветской работы, представляя собою наиболее полно зажиточную верхушку деревни. При Н. Н. И-те числилось довольно много крестьян-опытников, кажется несколько сот человек. Социальный состав их был, вероятно, не лучше, чем в других опытных учреждениях, но я слышал, что происходила их чистка, в результате которой кулаков будто-бы не осталось. Думаю, что вообще крестьяне-опытники Н.Н. И-та не могли быть использованы в антисоветской организационной работе, так как всю работу с ними вели агрономы-партийцы: Чуйко и Русецкий (последний человек с большими революционными заслугами), а помимо них связи с крестьянами-опытниками вряд ли можно было установить. Однако утверждать определенно ничего в этом вопросе не могу, так как о крестьянах-опытниках знаю только по наслышке и конкретно себе их даже не представляю. Известные возможности для установления связи с массами представляли различные конференции и курсы низовых работников, которые в последние годы устраивались Н. И. И-том. Я, например, слышал от проф. Винера о курсах для колхозников, устраивавшихся нынешней весной, на которых он имел возможность читать курс опытного дела. Кто там больше работал и какую работу проводил, а также велась ли там националистическая пропаганда, я не знаю.

Вообще указывал здесь на те возмож-

ности влияния на массы в связи с ними, которые по моему представлению имела группа Г.И. Горецкого и вообще националистические элементы из среды специалистов сельского хозяйства, я должен отметить, что, по моему мнению, эти связи были невелики и случайны, а также, что о какой-либо массовой конспиративной работе этих элементов я не слыхал ничего.

В заключение несколько слов о себе. Излагая в этой записке известное мне о белорусских националистических организациях и группировках и их связи с массами, я останавливался на своем отношении к этим вопросам, и это потому прежде всего, что оно объясняет объем и характер моих показаний, а также и потому, что вокруг моего дела продолжают нарастать ни для кого, вероятно, нежелательные недоразумения. Приводя факты и поправки, помогающие установить истину, я имею целью не оправдать себя или смягчить свою вину, а только уточнить ее. Я хотел бы, чтобы у ОГПУ, а через него и у всей советской общественности не осталось обо мне превратного представления, как о вероломном заговорщике. Таким я не был никогда и за это говорят не только мои слова, но и мои дела. Но для того, чтобы это констатировать, недостаточно только моих заявлений, нужна их точная проверка. Как и в первые дни своего ареста я твердо верю в проницательность и справедливость ОГПУ и только на них строю свои надежды.

Начальнику ОГПУ БССР тов. Рапопорту от арестованного А. А. Смолича

Обращаюсь к Вам, руководителю учреждения, которое стоит на страже интересов пролетарского государства, со своим личным делом, так как полагаю, что ошибки в его освещении и разрешении не только больно отзовутся на мне лично, но совершенно нежелательны также и с общественно-политической точки зрения. Моя фамилия значится в составе арестованной группы национал-демократов, вокруг которой в настоящее время концентрируется весь гнев и возмущение трудящихся БССР. На меня самого те обвинения, которые выставляются против этой группы произвели чрезвычайно тяжелое впечатление и вполне понимаю отношение к ним общественности, но вместе с тем они ошеломили меня своей неожиданностью.

Первые дни кампании я думал, хотя факты были несколько непохожие, что дело идет главным образом о старой национал-демократической работе времени оккупации, в которой я действительно принимал активное участие и которая залуживает решительного осуждения. Последующие сообщения газет выясняют, что обвинение относится именно к последним годам, когда данная группа подготавливалась к свержению Советской власти и реставрации капитализма под эгидой Польши, вела с этой целью конспиративную работу, заговорщическую работу, связалась с иностранным фашизмом, намечала уже состав правительства со включением туда Балаховича и т.д. Если дело обстоит таким образом, то присоединение меня к этой группе заговорщиков делается непонятным: за все время

своего пребывания в БНР я лично в каком-либо заговоре против Советской власти участия не принимал и о нем ничего не знал. Наоборот, среди белорусской интеллигенции я был одним из наиболее преданных советской власти людей. Вскрытые ОГПУ яркие факты контрреволюционной деятельности нацдемократов выявляют характер того окружения, в котором я жил и работал, которое искривляло политическую линию даже отдельных видных партийцев. Они объясняют многое и в моей деятельности, и позволяют отчетливо поставить вопрос об отношении моем к названной группе.

В ряде своих показаний данных ОГПУ, я изложил всю свою общественно-политическую и практическую деятельность вместе с ее идеологическими предпосылками. Я представил контрреволюционный характер своего участия в работе по созданию БНР в 1918 г., 1920 г. Далее я подробно остановился на своей деятельности в СССР за последние 8 лет и также пришел к выводу, что фактически ее направление противоречило интересам революции. Я дал резко отрицательную оценку и этой полосе своей жизни и признал необходимым решительно порвать с белорусским национализмом, принять участие в борьбе с ним, в выкорчевывании всех остатков нацдемократической контрреволюции. Из этого решения исходил я во всех своих показаниях. События последних недель, постоянное смешивание меня с группой нацдемовских заговорщиков указывает, однако, на необходимость более четко отмежевать личную деятельность и

политическую линию от сознательной контрреволюционной работы принципиальных врагов Советской власти.

Различия во взглядах и политической позиции между мной и вождями нацдемократической группы существовали давно. Так с Лёсиком мы сильно расходились еще в 1917 г., когда он стоял за сохранение коалиции с крупной буржуазией (Скирмунт и др.) Я же был за срыв этой коалиции, вел все время борьбу с Алексюком и др. агентами Скирмунта. Взглядов Лесика и его группы ни в 1917 году, ни в годы оккупации я не разделял, в издаваемых им газетах не участвовал. Именно в противовес газете Бел. Соц. Громады, выходившей под моей редакцией, эта группа начала издавать национал-демократическую газету «Вольная Беларусь». Вообще фактов наших разногласий можно было бы найти много в прессе, в протоколах съездов и т.д. Отношение к оккупации также было разным: я, правда, также переоценивал силу и влияние оккупации и считал необходимым поэтому искать с нею соглашения, но я никогда не идеализировал оккупантов, не оказывал им какой-либо прямой поддержки.

Расхождения нами выявились с новой силой после моего переезда из Вильно в Минск в 1922 году. Я первым из эмигрантов вернулся в БССР, причем вернулся не для антисоветской работы, а наоборот, с твердым намерением усердно и добросовестно участвовать в социалистическом строительстве, чтобы своей работой на пользу Советской Белоруссии искупить свою перед ней вину. Крайние нацдемократы встретили меня недружелюбно. Мой переезд ослаблял заграничную работу белорусских националистов, идейно разоружал анитсоветские эмигрантские группы, что в конце концов заставило многих эмигрантов последовать

моему примеру.

Та позиция, которую я занял по приезде в БССР, мои советские настроения и выступления, все это ярче оттеняло политическое лицо местных нацдемократов с невыгодной для них стороны. Все это объясняет их отношения ко мне в первые годы работы в Инбелкульте. Не говоря уже о постоянной оппозиции к моим предложениям, некоторые нацдемократы (напр., Лесик) нередко позволяли себе довольно грубые выходки с очевидной целью подорвать мой авторитет. А так как вскоре мне была доверена большая организационная и административная работа — зам. председателя Инбелкульта, то пришлось использовать примирения с группой Лёсика, которая тогда имела крупное влияние как на беспартийную, так и на партийную часть ИБК. Но это примирение и сближение наступило только в 1925–1926 году в связи с приездом новых эмигрантов (Цвикевиц, Красковский, Ластовский и др.), которые затем служили связующим цементом для всей верхушки белорусской националистической интеллигенции. Эти эмигранты переехали в БССР при других условиях, чем я, и с другими настроениями. Встречены они были здесь слишком благосклонно, что позволяло им переоценивать свое политическое значение. С нами, а заодно и с местными нацдемократами, считались (Козюра и др.) почти как с фактором международного значения. Это, конечно, только задерживало их советизацию, толкало на путь сношений с заграницей (с бел. Громадой), и даже на создание по старой привычке нелегальных организаций.

Я поддерживал хорошие отношения с многими приехавшими и старался приблизить их к Советской власти, я видел и ценил в них прежде всего квалифицированных интеллигентов, которых среди белоруссов

тогда почти не было, и потому мирился с многими их недостатками.

Но моя терпимость кроме того объясняется еще и тем, что сам я не сумел до конца (превратиться) перевоспитаться и остался тогда еще типичным националистом. Никто мне, впрочем, не ставил тогда этого в укор, даже коммунисты, видевшие мою работу. Моя деятельность способствовала объединению в легальных рамках ИБК и др. научных учреждений националистических белорусских элементов и поэтому была приемлемой для всех нацдемократов, делала меня у них «своим человеком», несмотря на мои советские настроения. Со своей стороны я несомненно испытывал на себе их влияние, нередко прислушивался к

их мнениям, хотя отнюдь не считал их для себя обязательными и часто шел с ними в разрез. Во всяком случае я не разделял антисоветских взглядов и настроений, которые выявлялись у отдельных нацдемократов более или менее отчетливо. Я надеялся, что со временем все это сгладится, и белорусская интеллигенция вся встанет на советский путь.

Тем временем, оказывается, нацдемократическая группа развивалась как раз в обратном направлении, не посвящая однако меня в свою конспиративную антисоветскую работу. Правда Красковский два раза обращался лично ко мне с предложением «создать организацию (нелегальную), но я каждый раз не только решительно отказывался

М. Дучыц. Минск 30-я гады.

сам от какого-либо участия в этом деле, но усиленно отговаривал и Красковского от его идеи.

Между прочим об антисоветских идеях такой организации Красковский не говорил. Вообще я считал это предложение исключительно его личной инициативой и результатом неизжитой еще заграничной кружковщины, поэтому серьезного значения этим разговорам не придавал. Вероятно, по причине моих категорических отказов на предложения Красковского, никто больше со мной не говорил ни о существовании и работе подпольной организации, ни о ее конечных целях и методах, в частности об ориентировке на войну и интервенцию, ни о других важных моментах, о которых я также узнал только после ареста, наприер, о намерении «правительства». Все это, очевидно, скрывалось от меня.

Когда во время процесса СВУ стали по городу ходить слухи, что и у нас, в Академии, есть готовое правительство, как было в ВУАН, и я об этом рассказывал Лесику и А. Цвикевичу, как о провокации, (ни тот — Рэд.), ни другой даже тогда ничего не сказали мне о том, что эти слухи имеют под собою почву. Не решился сказать мне о заговоре и Тремпович, хотя в разговоре со мной он как-то иносказательно намекал мне о «важной политической роли», которую я буду играть в будущем. Не понимая в чем дело, я посчитал его слова просто за комплимент, но все же отчетливо подчеркнул, что я лично никакой политической роли играть не желал бы ни в настоящем, ни в будущем. Больше этого и Тремпович ничего мне не сообщал.

Не будучи посвящен в антисоветские замыслы нацдемовских заговорщиков, я не могу себя считать участником заговора, как это представляет пресса, и нести за

него ответственность. Я горячо протестую против возмутительного злоупотребления моим именем, которое позволила себе данная группа, не спрашивая моего на то согласия и даже зная наверное о моем несогласии на какую-бы то ни было авантюру. И я очень прошу ОГПУ этот центральный пункт обвинения проверить относительно меня, если он еще неясен, путем дополнительного дознания, и если потребуется, путем вызова свидетелей и очных ставок. Признаю вместе с тем, что я виноват и сам в том, что своевременно не отмежевался от этой группы, хотя антисоветские настроения некоторых ее участников можно было заметить, что моя административная работа в Инбелкульте в свое время (в 1925-1926 гг.) фактически способствовала укреплению позиций националдемократизма, а потому должна считаться контрреволюционной. Но то, что от меня скрывали деятельность подпольной организации, несмотря на личную близость ко мне отдельных участников говорит в мою пользу, указывает на то, что и нацдемократы со своей стороны чувствовали различие, которое существует между мною и ими. Я действительно ни в коем случае не мог бы согласиться на что-либо подобное тому, на что шла эта группа.

(Працяг будзе)

Дзяёкае і блізкае

Мае ўспаміны

Юзэфа Найдзюк

Часта, гартаючы свой стары фотаальбом, я ўсё больш і больш часу праводжу, разглядаючы здымкі маёй юнацкай пары. Усё часцей узгадваецца мне час, калі мы, беларусы жылі адной дружнай грамадой у Нямецчыне, у лягерах «ДП». Як разам хадзілі ў Беларускую гімназію, удзельнічалі ў Беларускай скаўтынг, ладзілі нацыянальныя свята. Гэта быў сапраўды незабыўны час. Вось здымках з Міхэльсдорфу, зроблены 13 травня 1947 году, на якім фатограф-аматар засьняў дружыну «Голуб». З прыемнасьцю ўглядаюся я ў твары Насьці Краўчэні, Ніны Дудзік, Надзі Дудзік, Ады Кабякі, Ліды Карпік, Веры Блоцкай, Веры Касавец, Вольгі Яўстафьевай, Мальвіны Бычкоўскай, Надзі Русак. Колькі цікавых гутарак было ў мяне зь імі! Колькі беларускіх песен развучана і сьпета разам!

А вось другі здымак з ніжнацыянальнага летняга лягера каля Розэнгайма. Ён зроблены 17 ліпеня 1949 г. Разам са мною стаіць Юля Каханоўская (Андрусышына), апыжун беларускіх скаўтаў ген. Францішак Кушаль, Людміла Харытончык (Богун) і Ада Кабяка. Колькі радасьці, юнацкага задору ў тварах, колькі аптымізму і веры ў сьветлае

будучае! Памяць зноў і зноў вяртае мяне ў тыя далёкія пасьля-ваенныя годы ў Беларускую грамаду.

Пасьля заканчэньня вайны я трапіла ў амэрыканскую зону. Мне вельмі дапамаглі ў гэтым украінцы й амэрыканская арганізацыя Ungra, якая пачала у той час арганізоўваць лягеры «ДП». Спачатку я была вывезена ва украінскі «ДП», лягер у Швайнфурне. Гэта было ў канцы чэрвеня 1945 г. Там я наведвала ўкраінскую гімназію і жыла сярод украінцаў. Я хадзіла ў гімназію ад ліпеня 1945 да кастрычніка 1945 году. А ў кастрычніку споўнілася мая мара, я пераехала ў беларускі лягер у Рэгензбург.

Беларускі «ДП» лягер знаходзіўся тады ў стадыі сваёй арганізацыі. Але ў той час у лягеры ўжо існаваў Беларускі камітэт, старшынёю якога быў сп. Міхась Міцкевіч, а культурна-асьветніцкім рэфэрэнтам Хведар Шыбут. Таксама працавала Беларуская пачатковая школа, на чале з настаўнікам Сьцяпанам Кірылікам. У лягеры мелася танцавальная група ды маленькі аддзел Беларускага скаўтынг, група юнакоў і юначак пад кіраўніцтвам Аляксандра Сасукевіча і Сьцяпана Кірыліка.

Хведар Шыбут вельмі хацеў заарганізаваць Беларускаю гімназію, бо ў суседніх лягерах ужо працавалі Украінскія і Польскія гімназіі. Разам зь Віталіям Рамуком ён паклаў шмат намаганняў, каб ня толькі атрымаць дазвол на адкрыццё гімназіі, але знайсці школьную мэблю і розныя гімназіцкія прылады для навучання. Багата часу праводзілі Хведар Шыбут і Віталь Рамук ў нямецкіх і амэрыканскіх урадах, найперш, чым Беларуска гімназія была адкрыта.

Хаця час быў вельмі складаны, нягледзячы на ўсе цяжкасці, на запысы Хведара Шыбута з'ехаліся ў наш лагер з розных месцаў настаўнікі. Прыехаў і былы дырэктар Наваградзкае настаўніцкае сямінарыі др. Аляксандр Орса. Ён-жа і стаў дырэктарам Беларускай гімназіі. Да трэцяга

выпуску гімназію называлі проста «Беларуская гімназія», бо, як лічылі мы тады, назоў ня быў галоўным. Пасля гімназія стала называцца «Беларуская гімназія імя Янкі Купалы».

У час, калі арганізавалася беларуская гімназія, многа беларусаў эмігравала ў Бельгію, дзе з'явілася магчымасць дастаць працу ў капальнях. Так ад'ехаў зь Нямеччыны у Бельгію Аляксандр Сасукевіч. На ягонае месца галоўным кіраўніком Беларускага скаўтынга прыйшоў Аляксандр Бута.

Беларуская гімназія была васьмікласная. У вышэйшыя класы вучні паступалі з розных няскончаных сярэдніх школ на Бацькаўшчыне. Я была прынята ў сёмы клас. Адрозна падключылася да Беларускага скаўтынга і стала кіраўнічкай дружыноваю

This Scout Identity Card is issued only to members of the D.P. Scout Groups who are duly registered with the D.P. Division of the Boy Scouts International Bureau; and is only valid when signed by both the Travelling Commissioner for D.P. Scouts in Germany and Austria and by the registered Chief Scouter of the nationality of origin.

Cette Carte d'Identité Scout est délivrée seulement aux membres des Groupes Scouts P.D. qui sont bien enregistrés auprès de la Section P.D. du Bureau International du Scoutisme, et est valable seulement si elle est signée par le Commissaire Volant des Scouts P.D. en Allemagne et en Autriche et par le Chef Scout enregistré de la nationalité d'origine.

Diese Pfadfinder Ausweis ist nur den Mitgliedern der D.P. Pfadfindergruppen gegeben die sich völlig mit der D.P. Abteilung des Internationalen Pfadfinderbüros registriert haben, und hat nur Gültigkeit wenn sie von dem Reisekommissar für die D.P. Pfadfinder in Deutschland und Österreich unterschrieben ist, sowie von dem registrierten Pfadfinder Leiter derselben Nationalität wie die des Inhabers.

SCOUT IDENTITY CARD
CARTE d'IDENTITÉ SCOUTE
PFADFINDER AUSWEIS

BOY SCOUTS INTERNATIONAL
BUREAU • D.P. DIVISION
BUREAU INTERNATIONAL DU
SCOUTISME • SECTION P.D.
INTERNATIONALES
PFADFINDERBÜRO • D.P. ABTEILUNG

Першая і чацвёртая старонкі скаўтаўскай кніжкі Юзэфа Найдзюк, выдадзенай Міжнародным бюро скаўтынга

юначак з малодшых клясаў Беларускай гімназіі. На нашых зборках мы чыталі лекцыі на розныя гістарычныя, нацыянальныя, геаграфічныя тэмы. Мае юначкі былі вельмі разумныя і здольныя дзяўчаткі. Заўсёды з

прыемнасьцю ўспамінаю я Алу Орсу, Юлю Каханоўскую, Людмілу (Лёдзю) Харытончык, Лёлю Лапіцкую, Галю Лічко, Лёлю Прысмакову, Любу Шыбут і Валю Вайцяхоўскую. Разам мы маглі зрабіць вельмі многае.

Josefa Brečko
Name - Nom - Name

1.2.1927 *WHITE RUTHENIAN*
Date of Birth - Date de Naissance Nationality - Nationalité
Geburtsdatum Nationalität

SPCamp Windischbergdorf
Address
Adresse
Adresse

is a member of *DPV* Scout Group Number *(2)3*
est membre du Groupe Scout Numéro
ist Mitglied der Pfadfindergruppe Nummer

registered with the D.P. Division of the Boy Scouts International Bureau.
enregistré à la Section P.D. du Bureau International du Scoutisme
registriert mit der D.P. Abteilung des Internationalen Pfadfinderbüros.

Signature *[Signature]*
Unterschrift
Traveling Commissioner for D.P. Scouts
in Germany and Austria
Commissaire Volant pour les Scouts P.D.
en Allemagne et Autriche
Reisekommissar für die D.P. Pfadfinder
in Deutschland und Oesterreich

BOY SCOUTS INTERNATIONAL BUREAU
D. P. DIVISION

STAMP—CACHET—STEMPEL

Signature *[Signature]*
Unterschrift
Chief Scouter - Chef Scout - Pfadfinder Leiter

Nationality *WHITE RUTHENIAN*
Nationalité
Nationalität

Identity Card No. *124* Issued on *4.2.1949*
Carte d'Identité No. Délivrée le
Ausweis Num. *DPV 819810* Ausgegeben den

Другая і трэцяя старонкі скаўтаўскай кніжкі Юзэфа Найдзюк, выдадзенай Міжнародным бюро скаўтынга

"DO A GOOD TURN DAILY"

DIPLOMA

THE INTERNATIONAL SCOUT ASSOCIATION
IN REGENSBURG AWARDS MERIT BADGE

№ 81.

TO JUZEFA BREČKA Girl-scout
AND SHE IS ENTITLED TO WEAR IT.

REGENSBURG
APRIL 23rd 1948

CHIEF OF INTERNATIONAL
SCOUT ASSOCIATION

SECRETARY

1948

Нам, беларусам, было вельмі цяжка ўвайсці ў міжнародны скаўтынг. Хаця беларускі скаўтынг быў заарганізаваны перад другой сусветнай вайной у Вільне і Нясвіжы, мы ня мелі свайго статуту і мусілі перакладаць яго з статутаў польскага «Гарцэжы» і ўкраінскага «Пласту» (так называўся скаўтынг па-польску і ўкраінску) ці расейскага «Скаўтыngu». Наш статут атрымаўся ня горшым за статуты іншых нацыянальнасцяў.

У ліпені 1946 г. наш беларускі лягер быў перавезены амэрыканскімі ўладамі ў вёску Міхэльздорф. У гэтым-жа годзе восьмая кляса атрымала атыстат сярэдняй асветы. Першымі выпускнікамі Беларускай гімназіі былі Аляксандр Заруцка-Сямёнаў, Мілевіч (на жаль, імя яго не памятаю), Леанід Трусэвіч, Анатоль Занкавіч, Яраслаў і Ірэна (Ляля) Вініцкія.

У Міхэльдрофе я вучылася ў 7 і 8 клясах Беларускай гімназіі. Ад лета 1946 г. да красавіка 1947 г. я хадзіла ў 8 клясу Беларускай гімназіі. Адначасова была кіраўнічкай «Пралесак», дзяўчат ад 7 да 11 гадоў. У маю дружыне наладзілі Ніна і Надзя Дудзік, Ада Кабяка, Ліда Карпik, Вера Блоцкая, Вера Касавец, Вольга Яўстафьева, Мальвіна Быкоўская, Надзя Русак, Насця Краўчэня.

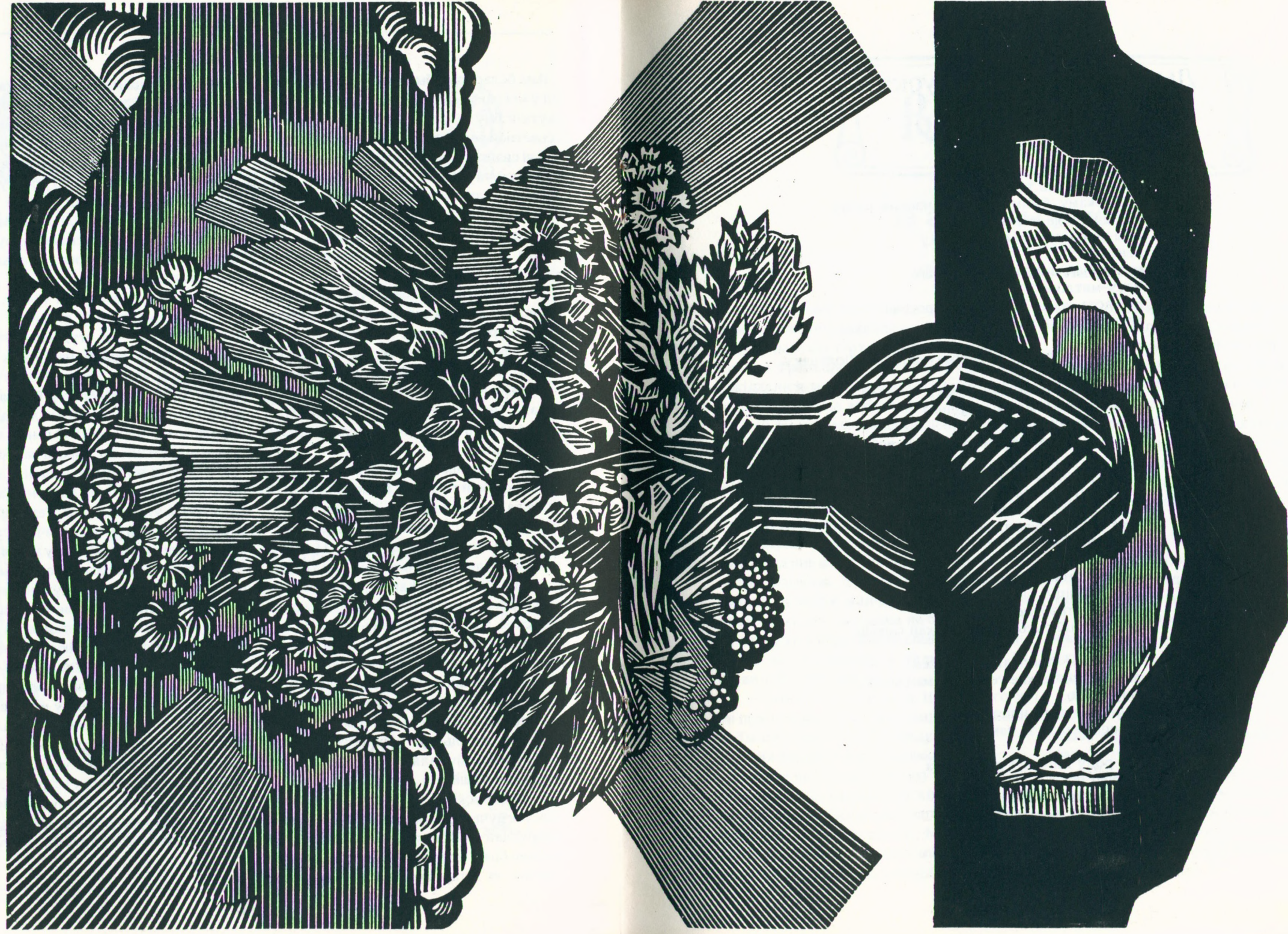
З дружынаю «Голуб» я працавала да чэрвеня 1947 г. Галоўным кіраўніком Беларускага скаўтыngu тады быў Аляксандр Бута, а апякуном ген. Францішак Кушаль. Галоўным кіраўніком на ўсе тры зоны (амэрыканскую, ангельскую і французскую) быў Вацлаў Пануцэвіч, для дзяўчат Валянтына Жукоўская-Пашкевіч.

Да Беларускага скаўтыngu належалі амаль усе вучні пачатковае школы (4 клясы) і беларускай гімназіі (8 клясаў). Беларускі скаўтынг браў удзел ва ўсіх арганізацыях і гуртках: як літаратурным, драматычным,

харавым (сьвецкім і царкоўным), танцавальным і фізкультурным. Вучні старэйшых клясаў рыхтавалі розныя нацыянальныя сьвяты, рэфераты, дэклімацыі, сцэнічныя паказы, вывучалі песьні ды народныя танцы.

19 красавіка 1947 г. адбыўся другі выпуск матурыстаў Беларускай гімназіі. Разам са мною гімназію закончылі Янка Запруднік, Васіль Шчэцька, Кастусь Вайцяхоўскі, Янка Жучка, Уладзімер Цьвірка, Натальля (Туся), Куліковіч-Кушаль.

Ад ліпеня да верасня 1947 г. я і Туся Куліковіч працавалі ў дзіцячым «ДП» са-наторыі г. Лям. Ад студзеня 1948 г. да сьнежня 1948 г. я была на курсах моваў у Рэгензбургу. Ад студзеня 1948 г. я пераехала у Беларускі «ДП», лягер Віндышбэргердорф (каля Кам) і там працавала з дружынай «Пралескі». У чэрвені 1949 г. наш лягер перавезьлі ў Розэнгайм. Апрача нас беларусаў там былі іншыя нацыянальнаці. Так як нас было шмат болей, уся лягерная адміністрацыя была ў нашых руках. Там я працавала разам з 3. Дубягай у дзіцячым садочку і зноў у беларускім скаўтыngu зь дзяўчаткамі «Пралескі». Тады нашым галоўным кіраўніком над Беларускай скаўтынгай быў Янка Раковіч, а апякуном гэн. Францішак Кушаль. Мы рабілі ў Розэнгайме ад чэрвеня 1949 г. да лета 1950 г. Людзі пачалі выязджаць на эміграцыю: у ЗША, Канаду, Аўстралію. Тыя, хто на змог зь нейкіх прычынах выехаць, быў перавезены ў мяшаныя «ДП». Я трапіла ў лягер Шляйзгайм (каля Мюнхэна). Там было найбольш расейцаў, украінцаў і палкяў. Менш усяго у ляеры было балтыйцаў, беларусаў і сэрбаў. У Шляйзгаўме Беларускага скаўтыngu не існавала, бо нас, беларусаў, было вельмі мала, а моладзь амаль адсутнічала.

Дыпляматыя беларуская

Янка Юхнавец

...Свабода сьпіць калі нічога
не абяцаецца.
Адаёмся усе тады
адзінокаму, бязімённаму значэньню рэчаў
бы пачаць яе спачатку,
і бы вучыцца скласьці пакрыху
асновы
надзвычайнаму, між астарэлага
Часу-мятліку.
Ён часта, дзіця заморанае ў росьце
ад дыпляматычнае няволі.

.... дзеі нятлённыя да вобразу сьвятога Полацаку
няхай дабавяцца
не сумнівам раба пакорлівага чужому.
Ад людзей ён наскіх мітусіцца
з тварам рахманым
але што-небудзь прынясе Айчыне добрае.

... што здарацца, паверым,—
мы пастарэлыя заўсёды пойдзем
сьледамі неразмытымі.
Неяк-ды маўклівыя, яны гамоняць яўна-спатна
куды ісьці далей.

... крокі ўторныя не заблукаюцца.
Заблукаюцца?
Рэчы непатрэбныя тады кідай
на сьмяцьцё сусьветнае —няхай гніюць.

...і дзіўна— там праваднік чужы,
яшчэ нагод шукае голасу каманднага
пачуць яго.
Асуджаны прабачліва
а сьценігаецца за намі.

...ад роду мінулага для іншага
сумнівы ёсьць.
У падачлівым знаёмстве:
як шлях будучыні трываць?

РДНАЕ СЛОВА

Із агню ды ў полымя

Міхась Кавыль

(Быліца дзевятнацатая)

Быў сонечны восеньскі дзень 1943 году.
Язэп і Аня ішлі спакваля па Савецкай вулі-
цы ў Беларускі тэатр на прэм'еру «Пан мі-
ністар» Францішка Аляхновіча. Ішлі і пе-
ракідваліся малазначнымі словамі. Ажно
Аня неспадзеўна запытала:

—Ці ты не падазраеш свайго сябра Ва-
лянтына Арлова, што перабраўся да нашай
суседкі Марыі, што ён нейкі паліцэйскі, ці
што.

—Крыху падазраю, але, як кажуць, ня
ўзяў за рукі, не кажы «злодзей».

—Марыя неяк мнеказала, што Валянтын
часта сядзіць каля вакна, праз якое відаць
нашыя дзьверы, а нядаўна прыпільнаваў
нейкую маладую жанчыну, якая стукала ў
нашыя дзьверы. Нас дома не было, дык яна
памыкнулася ісьці, але яе спыніў Валянтын,
нешта зь ёю гутарыў, а тады паказаў ёй
наган і дзесьці павёў.

—Гэта для мяне навіна. Цікава, каго-ж
ён прыпільнаваў? Ён-жа працуе там, дзе я
я. Ты ня ведаеш, дзе я працую?

—Ня ведаю і ня цікаўлюся, бо...

—Гэта не сакрэт. Працую ў Беларускай
прапагандзе. Мы паліцэйскімі функцыямі
не займаемся. Валянтын, напэўна, супра-
цоўнічае з Смаленскім СД. Можна, і маркі
там атрымлівае, а толькі лічыцца прапаган-

Працяг. Пачатак у №1(21)-5(35)

дыстам. Падазроны тыпус. Я пастараюся
даведацца, каго ён забрабастаў.

Далей ішлі моўчкі. Язэп ламаў галаву,
думаў, што ён будзе казаць. П'есы ён ня чы-
таў, бо «не сабраўся звязацца з рэжы-
сёрам Вячаславам Сэляхам і папрасіць
прачытаць п'есу». Рашыў падыйсьці на сцэну
і распытаць у Сэляха кароткі зьмест, а тады
неяк выкруціцца. Аня таксама нешта ду-
мала. Праз які час яны дайшлі да былога
будынку Белпэдаггнікума. Там каля брамкі
стаяў у чорнай шынэлі Мікалай Арочка.
Забачыўшы Язэпа, спытаў:

—Ты куды, Язэп?

—У тэатр,—адказаў Лабац. — Трэба
сказаць пару словаў.

—Ведаеш што? —неяк змоўніцкі пра-
мовіў Мікалай. —Сказані і хутка зматвайся.
Я хутка асвабоджуся і пойдзем да мяне,
дапаможаш мне вырашыць адну справу.

Гэты апошні сказ Мікалай адрасаваў
Ані, каб яна не затрымлівала Язэпа. Язэп
сказаў: «Добра»,— і яны увайшлі з Аняй у
тэатр.

Дабраўшыся да другога раду крэслаў,
Язэп сказаў Ані, што ён мусіць яе пакінуць
на пару хвілінаў. Аня ведала, што Язэп
мусіў выступаць, нічога не адказала. Язэп
па прыступках лесвіцы прашмыгнуў пад

аксамітную заслону і ледзь ня зьбіў з ног рэжысёра Сэляха, які стаяў каля заслоны. Сэлях ад нечаканага штурхача галавою ў плечы адскочыў на сярэдзінку сцэны. Убачыўшы незаёмага хлапца, Сэлях вызьвярыўся:

—А табе што тут трэба?

Язэп разгубіўся і забытаўся. Замест таго каб сказаць: «Я прыйшоў зрабіць прадмову да «Пана міністра», ляпнуў: «Я прыйшоў зрабіць прадмову да «Загубленага жыцця»».

Сэлях і некаторыя артысты зарагаталі, Язэп хацеў паправіцца, але Сэлях, рагочучы, паправіў:

—Калі не памыляюся, ці ня ты, малады чалавек, вясноу рабіў прадмову да «Загубленага жыцця»? Сягоньня будзе «Пан міністар». Прадмову мы пастараемся зрабіць самі.

Язэп убачыў, што трапіў у непрыемную сытуацыю. Таму нічога не кажучы, паспяшыў да дзьвярэй, што, як меркаваў Язэп, вядуць на двор. Вялі-ж гэтыя дзьверы ў склеп. У склепе было цемнавата, але слупы, якія падпіралі бэлькі, былі бачны. Прабіраючыся паміж слупамі, Язэп убачыў якіясь фігуры, якія нешта майстравалі. Язэпа яны не заўважылі, а Язэп не зьвярнуў на іх увагі, і выскачыў на сьвежае паветра.

Ідучы да Мікалая, падумаў пра тыя фігуры, што гэта, бадай, артысты Сэляха, але думкі перанесьліся адразу да п'есы. Ня мог ён дадумацца, хто-ж памыліўся: Сымон Юр'явіч, ён сам ці Сэлях перакруціў. У такой задумлівасьці дайшоў да Мікалая Арочкі. Мікалай яшчэ не закончыў сваю службу й яны перакінуліся пару словамі.

Раптам з боку тэатру пачуўся моцны грукат, нібы грукнулі гарматы ці грывнуў гром Над дрэвамі ўзьняўся шэры слуп дыму. Язэп паглядзеў на Мікалая, але не

спытаў нічога, а толькі падумаў: «Узарвалі тэатр. Адкуль Мікалай мог аб гэтым ведаць загадзя, што папярэдзіў мяне?». Мікалай глядзеў на дым, пакруціў галавою. Язэп паклаў яму руку на плячо, сказаў: «Дзякую браце, за перасьцярогу». Той маўчаў, усё глядзеў на дым, а пасля выгукнуў: «Глядзі, Язэп! Бягуць». І праўда: із скверу выскаквалі мужчыны, жанчыны і беглі па Савецкай у розныя бакі. Язэп убачыў Аню. Яна праваю рукой трымалася за левую, як быццам несла перад сабой перабітую руку. Язэп пабег за ёю, дагнаў і ўбачыў кроў, якую Аня стрымлівала, заціскаючы рану, але не магла стрымаць, бо рука была паранена ў некалькіх месцах. Раны былі няглубокія, асклепкі міны толькі шарпанулі па руцэ, калі ўжо «прызямляліся». Аня сядзела на другім радзе, далёка ад мейсца ўзрыву. Тых-ж, што сядзелі блізка, паплаціліся жыццём.

Як пазьней стала вядома, чатырнаццаць чалавек міна расшматвала, шмат каго параніла. Загінуў, паміж іншага, сын паэтэсы Натальі Арсеньевай. А з немцаў—ніхто, бо іх там не было.

Аня пасля гэтага паставіла крыжык на цёплых адносінах да Язэпа, бо палічыла яго віноўным у тым, што яе параніла. Язэп зматаўся, не сказаўшы ёй нічога. Яна была ўпэўнена, што той паліцай, нейкі Мікалай, ведаў нешта. Са злосьці Аня забрала ад Язэпа коцікавую куртку і пабегла лячыць руку да братоў і сястры.

Назаўтра ў прапагандовым адзеле толькі і гутаркі было, што пра ўзрыў. Забыў Краўцоў спытаць нават у Лабача, чаму ён ня выступаў. Пра выпадак з Сэляхам Язэп расказаў яму пазьней.

Тым часам Краўцоў апавядаў: «Як грывнула, я думаў бамбязь. Нехта закрычаў, нехта заенчыў. Людзі рынуліся да дзьвярэй, скачучы праз крэслы. Скачучы,

падаюць, лезуць адзін на аднаго. Я таксама лезу. Дым рэжа вочы, не дае дыхаць. Я лезу, цягну за руку Людмілу. Выбраліся мы так-сяк на двор. Гляджу, вывалак я не Людмілу, а нейкую незнаёмую кабеціну. Людмілу-ж выцягнуў нейкі мужчына. А я-ж яшчэ вярнуўся ў тэатр, шукаў яе сярод забітых. Рады, што сярод нябожчыкаў яе няма, прыбег дадому, а Людміла сядзіць каля вакна і заліваецца сьлязамі: думала, што мяне забілі.

Тэатр не выходзіў у Язэпа з галавы. Аднойчы ён сядзеў каля вакна і паглядаў на вуліцу. Ужо добра сьцямнела. Дом ураду ледзь быў прыкметны на хмарным небе.

І раптам:

Бах! Ба-бах!

Тра-та-та-та!

—О, гэта не партызанскія міны.

Язэп шырэй расхіліў фіранку. Лявей Дому ўраду крыжаваліся, мутусіліся срэбныя пісягі пражэктараў. Вось адзін пісяг затрымаўся, паласнуў па самалёце. Самалёт, як срэбраная птушка шугануў у гору, шыгнуў управа, бліснуў срабрыстай пяціканцовай зоркай...

Тра-та-та-та!

Увесь шуганулі залатыя пацяркі трасіруючых куляў.

Дарэмна немцы тра-та-та-калі: самалёт выскачыў із срэбнага пісяга, і ягоны сьлед зьнік. Пражэктары яшчэ доўга паласавалі неба.

Язэп захіліў фіранку, сеў за стол, задумаўся. Шмат таўклосся думак у галаве. «Справы немцаў, відаць, дрэнь, — думаў Язэп. — Да гэтага часу савецкія самалёты над Менскам не паказваліся. Значыць, —фронт прыбліжаецца да Менску. А мы харахорымся. Трэба схадзіць да Віктара. Ён мае радыё, слухае Маскву. Цікава, што там робіцца на франтах?» І Язэп пайшоў да

Віктара.

У хату Язэпа Віктар не запрасіў, бо не жадаў зважаць Веру. Яны затрымаліся на ганку. Віктар неяк абыякава спытаў:

—Што новага?

Язэп адказаў:

—У мяне нічога новага. А што ў цябе?

—Тое і ў мяне. Думаю, ты чуў, як бамбілі станцыю?

—Чуў і бачыў. Лепей скажы, што кажа Масква?

—Чырвоная армія наступае.

—Я так і думаў. Чорт зь імі! Чаму быць, таго ня мінаваць. Скажы вось што, дзе ты прападаў так доўга?

Віктар вагаўся казаць праўду, але хоць паўпраўды сказаў:

—Мяне арыштавала СД. Абвінавачвалі ў сувязі з партызанамі. Пагражала гэта ведаеш чым. Мяне не павесілі, бо ня мелі, бадай, канкрэтных доказаў. Адпусьцілі з тым, каб я адкупіў свае грахі.

—І ты адкупіў ці яшчэ адкупляеш?

—Адкупіў. Я болей у Беларускай Самапомачы не працую.

Язэп ня стаў улічаць брата ў няшчырасьці: Беларускай Самапомачы восеньню 1943 году не было, яна ператварылася ў Раду даверу, а пазьней ў БЦР.

—А дзе ты зараз працуеш, калі не сакрэт?

—Ды можна сказаць нідзе.... Крыху падхалтурваў у тэатры на другарадных ролях. Каб не ўзарвалі тэатр, халтурыў-бы і далей, а так...

Язэп дастаў 100 марак, усунуў Віктару ў кішэню і падаў руку, Віктар моцна сьцінуў Язэпавыя пальцы і пасьпяшыў, расхвалюваны, у хату.

Зь невясёлымі думамі крочыў Язэп дадому. Аня была ў хаце. Язэп пайшоў у свой пакойчык, але мусіў затрымацца, бо пачуўся стук у кухоннае вакно. Да яго

падбегла Аня і шагнула:

— Нехта стукае.

— Я чуў, — адказаў гэтак-жа ціха Язэп.
— Спытай, хто і што яму трэба.

Аня пайшла і вярнулася хутка. Сказала голасна: «Заходзь». Зьявіўся падвыпіты Валянтын. Язэп спаткаў яго жартам:

— Ну, а я толькі што падумаў: «Што гэта Валянтын ня прыходзіць?» Шварц бёзэ засулавала па ім

— А я па ёй не засулаваў, — адказаў Валянтын. — У мяне галава трашчыць ад іншых «бёзаў»...

— А ад тае, якую ты згорб каля нашых дзвьярэй?

Валянтын вылучыў рудаватыя вочы, паглядзеў на Аню, якая ўвіхалася на кухні, і ізноў упяліў пагляд на Язэпа. А Язэп казаў:

— Не мая справа ўмешвацца ў тваю працу, але я хацеў-бы ўсё-такі ведаць, каго ты ня пусьціў да мяне. Можна гэта была мая сястра?

— Ня дай, Гасподзь, мець такую сястру.

— Гэта-ж чаму?

— Таму, што яна хвора незьлячымай хваробай. Прыслалі яе «наградзіць» цябе.

— Ажно так? Цікава, чым я заслужыў у партызанаў гэтую «нагороду»?

— Гэтага я ня ведаю. Ведаю толькі, што яна бажылася і клялася Анупрэйчыку, што ня зьбіралася з табой ісьці ў ложак, а хацела расказаць усю праўду і прасіць цябе, каб ты яе ўратаваў.

— Што ты кажаш? Прызналася?

— У Анупрэйчыка і мёртвыя прызнаюцца.

— Ну, гэта гіпербала. А як яе завуць?

— Ліза Гулько. Знаёмая?

— Так, разам вучыліся. Шкада, прыгожая была дзяўчына.

— Цяпер яна не выглядае на прыгожую.

Валянтын зьбіраўся нешта сказаць, але

пачуўся голас Ані: «Заходзьце»!

Зьявіўся у храмавай тужурцы мардасты хлапец. Валянтын, зірнуўшы на яго, хуценька зматаўся. Язэпу ўспомніўся чамусьці такі самы каржакаваты суб'ект, які прыходзіў арыштоўваць яго ў Белпэдтэхнікуме. Той таксама быў у храмавай тужурцы, але тады была зіма. «Можна гэта такая ўніформа сэксотаў, падумаў Язэп, — паціскаючы студзёную руку. Не разабраўся Язэп, як ён адрэкамендаваўся, толькі пачуў:

— Мікалай Фёдаравіч хоча пабачыць цябе....

Гэтак-жа на «ты» запытаў Язэп:

— Маеш на гэта пісьмовае даручэньне?

— Не, не маю, але вось маю пасьведчаньне.

І незнаёмец паказаў картачку супрацоўніка Смаленскага СД. Язэп ня стаў прыглядацца, але прозьвішча запомніў, хаця ведаў, што гэта не сапраўднае, а псэўданім — Янка Жук.

Сказаўшы Ані, што ён хутка вернецца, Лабач і Жук пайшлі ў СД, што знаходзілася на вуліцы Астроўскага. Гэта далекавата ад вуліцы Карла Лібнехта. Ішлі па Савецкай, перакідваючыся малазначнымі словамі. Адзін раз затрымалі іх нямецкія патрулі. Праверыўшы «аўсвайсы», сказалі: «Геен зі»

Каля вялікага белага будынку СД вартавы для праформы правяраў дакументы, загадкава маргнуў Жуку. «А хто яго знае, чого он моргае?», — прыгадалася Язэпу песьня «На заходзе ходіць парень», якую выгнаў із галавы затхлы дух, што шугануў праз адчыненыя дзверы.

Тым часам яны дайшлі да кабінэту начальніка СД. Жук адчыніў, пастукаўшы дзверы, прапусьціў Язэпа, у кабінэт не зайшоў. Язэп убачыў Анупрэйчыка і тых самых двух суб'ектаў, якія прысутнічалі на вочнай стаўцы з Макарэвічам Сыцяпанам.

«Можна, яшчэ раз пабачуся з Макарэвічам,» — падумаў Язэп, але пабачыўся не з Макарэвічам, а з Лізай. Язэп яе ніколі-б не пазнаў. Ведаў яе як самую вясёлую і прыгожую студэнтчку. Яна часта загадкава ўсьміхалася пры спатканьні ў калідоры, але Язэп не асьмельваўся зь ёю зьвязвацца, бо за ёю бегаў Пятрусь Грэчыц, яго добры сябра. Сем гадоў ня бачыў Язэп Лізу. За сем гадоў яна пастарэла на 20 гадоў. Твар, калісьці ружовенькі, стаў жоўта-цёмны, доўгія залацістыя косы там-сям працялі белыя пасмы. Стройная постаць сагнулася ў дугу, нібы ў яе балеў жывот. Толькі вочы іскрыліся, як і раней.

«Бадай, ад сьлёз», — падумаў Язэп. А яшчэ падумалася: «Яе не гады састарылі, а...» Думку перапыніў голас Анупрэйчыка:

— Вы знаёмы, спадар Лабач, зь Лізай?

— Знаёмы. Разам вучыліся ў Белпэдтэхнікуме. Вучыліся з 1930 па 1933 год.

— Была яна ў камсамоле?

Ліза непрыкмець прыклала да вуснаў палец.

— Не, не памятаю. Здаецца, не была. Яна вучылася на школьным аддзяленьні, а камсамольцы на пазашкольным.

Каб Анупрэйчык стаў распытваць, якая розьніца паміж тымі аддзяленьнямі, а Язэп яму стаў тлумачыць, Анупрэйчык мог-бы запозрыць яго ў прыналежнасьці да камсамолу, бо толькі камсамалец мог дакладна ведаць, каго рыхтавала пазашкольнае аддзяленьне.

Але Анупрэйчык не закрануў небясьпечную для Язэпа тэму, а спытаў:

— Ты ведаеш, што Ліза прыходзіла да цябе?

— Не, — хуценька адказаў Язэп, бо, калі-б сказаў «ведаю», трэба было-б выдаць Валянтына Арлова, якому даў слова маўчаць.

— Дык вось, ведай, каб у будучыні быў асьцярожны з сваімі былымі студэнтчакмі, паказваючы рукою на Лізу, сказаў павучальна Анупрэйчык. — Гэтая студэнтчка-тэарыстка ўзарвала афіцэрскае казіно, а табе хацела падсунуць хваробу.

— Я не хацела яму падсоўваць хваробу, — закрычала Ліза. — Я хацела расказаць яму ўсю праўду і папрасіць, каб выратаваў мяне зь бяды. Мяне-ж заразіў паскудны фрыц, і я адпомсьціла. Адпомсьціла!

Ліза залілася сьлязамі.

Анупрэйчык махнуў рукою тым, хто сядзелі на канапе. Яны ўскочылі і ўзялі Лізу пад рукі, вывялі.

Язэпа Анупрэйчык адпусьціў. Сыцпваючыся, як ад холаду, выскачыў ён із катойні і пашыбаваў, аглядаючыся на крушні дамоў. Ужо добра сьцямнела. Язэп пабег да бабкі Анюты, каб купіць «лекаў». «Палячыўшыся» сам з сабою, заснуў і апынуўся, як заўсёды пасля выпіўкі, у абдымках страшных сноў.

Прахапіўшыся позна, не пахмяліўшыся, з галавою, як барабан, пакавыляў на працу. У дзвьярах, як заўсёды немец правяраў «аўсвайс» і ажно адшатнуўся ад Язэпа: ад яго несла перагарам. На працу Язэпа немец не пусьціў. Вярнуўся Язэп прыгаломшаны дамоў, уключыў «талерку» і праз некаторы час пачуў: «Сталінскія галаварэзы забілі гаўляйтара Кубэ».

Праз нейкі час на працы даведаўся ад Краўцова, што ў час яго паездкі ў Нямецчыну, сп. Беразоўскага, які яго замяняў, страшэнна пакрыўдзіў хамула Шрэтар: прымушаў Беразоўскага «прагульваць» яго аўчарку. Беразоўскі, чалавек гадоў пад сорок, адмовіўся падпарадкавацца. У тую-ж ноч ён пайшоў у партызаны. Ня ведаў, карэспандэнт «Беларусай газэты» Янка Кажух, што яго чакае ў лесе загад Сталіна.

(Працяг будзе)

Слухаю музыку восені...

Сьвятлана Сачанка

Слухаю музыку восені.
У зьнерухомелай просіні
Сумная песня гучыць:
Лісьцік шупаты, паморшчаны
З шэлёстам ціхім ляціць...

Вецер, як нейкі сьмерч,
Сьмецьце панёс прэч.
Прахалодай акутаў ноч,
Дробны пасыпаў дождж.

Засьпявала дарога
Каменьнямі й жвірам
Травою й лістамі
Іду
Да каханага.

Было кароткім нашае спатканьне,
Мы разьвіталіся на доўгі час.
Але застаўся ў памяці сьвітаньнем
Аблічча задумнага выраз...

Нямоглы хістаўся,
Няпэўны вагаўся,
Нягеглы сьмяяўся,

Няварты хваліўся,
Разумны губляўся,

Паэта застаўся,

Адзіны застаўся,
Як верны прарок.

Сьвятлана Белая
Сны аб Беларусі

Нешта дзіўнае адбывалася з Максімам у тую ноч. Спачатку ён пачуў звон. То сярэбраным сьмехам зьвінелі сіняватыя зоры. І ў іх зове чуўся яму голас маці. Ён гучаў так пранікнёна, так моцна, што яму стала жахліва. Раптам Максім адчуў, як ён пачынае раздваівацца. Зь яго быццам-бы выходзіць другі чалавек, ягоны дваінік. І калі ён, Максім, бездапаможны і хворы, ня можа нават паварухнуцца ў ложку, то той, другі, рвецца да маці, да зорак, да свабоды. Паміж Максімам і ягоным дваінкім зыбка, халодная прастора, яна таксама не стаіць на месцы, а раскачваецца, усё мацней і мацней. І ён, быццам-бы як у дзяцінстве, ляціць на арэлях у нейкую далечыню. Арэлі раскачваюцца ўсё хутчэй і хутчэй. Галава пачынае кружыцца, і ён ўжо не разумее, дзе ён сам, а дзе ягоны дваінік. Усё блытаецца. Максіму становіцца жахліва. Ён адчувае: яшчэ момант і ён выпадзе з сваіх арэляў. «Госпадзі, дапамагі мне, — бязгучна шэпчаць губы. — Госпадзі ня дай мне памерці. Дай мне сілы... Госпадзі не пакідай мяне».

Што сталася далей ён не памятаў. Ён

толькі адчуў, што ягонае кволае цела становіцца бязважкім і ён ляціць. Ляціць да грамады зор!

Было зусім цёмна. І толькі зьверху, адтуль, дзе залатым дажджом раскінуліся пацеркі зор, лілося незямной прыгажосці сьвятло. Там была праўда, свабода і роўнасьць. І ён ляцеў туды. А пад ім агормністай, бязьмежнай ракой плыла Яраславія. І дзіва, з вышыні гэты халодны і суровы край паказаўся яму так падобны на яго родную, закінутую ў балотах Беларусь. Над ёю зараз стаіць глыбокая цемь. І народ яе зараз сьпіць непрабудным сном. Стогн вырываўся з Максімавых грудзей.

*Народ, Беларускі Народ!
Ты — цёмны, сляпы, быццам крот.
Табою ўсюды пагарджалі,
Цябе не пушчалі з ярма,
і душу тваю абакралі, —
У ёй нават мовы няма.*

Цяжка, вельмі прыкра асэнсоўваць гэтае. Лепш-бы і не бачыць зьверху, з вышыні свайго палёту пакуты гэтага быццам-бы

выклятага Богам краю. Хмары, балоты... бедныя хаткі, таполі, бярозкі, ўсюды панурыя людзі. Госпадзі, няўжо-ж мой народ так і не дачакаецца залацістага, яснага дня? Божа мой, дапамажы беларусам, асвятці яснай заранкай маю краіну-бранаčku. Калі хочаш, вазьмі мой голас, мае вершы. Толькі зрабі Бацькаўшчыну свабоднай і шчаслівай. Вазьмі маё жыццё, але вярні жыццё ёй.

Раптам недзе далёка наперадзе над чорнай зямлёй бліснуў і пасьпешліва згас агенчык. Максім нейкім пачуццём адчуў: там ягоная зямля. Там ягоныя продкі. Ён ляціць на радзіму сваіх бацькоў. «Туды, дзе упалі з грудзей пана Бога, парваўшыся пацеркі зор. Яны раскаціліся ў небе, усыпалі сіні прастор». Але ягоны народ яшчэ зьбірае гэтыя зорачкі. І яны прынясуць беларусам шчасьце і свабоду. Максім ведае гэта дакладна. Ён ахвяроўвае сябе дзеля гэтага.

А над Беларусью звон. Што гэта, адкуль? Так гэта-ж зямля сьпявае! Зямля й ягоная маці.

Нарэшце, ён бачыць сваю матульчку. Прыгожую, пяшчотную, крышку самотную, але такую добрую, такую родную, што нішто на зямлі ня можа параўнацца з ёю. Разам з матуляй стаіць бабуля Тацьцяна. Яны сьпяваюць разам «У зоры, у зорачкі». Іхнія галасы, быццам-бы адзін сьветлы прамень сонца, напаўняюць душу ціхай радасьцю.

І ўспомніў ён тады словы Хрыстовыя, сказаныя да апостала Пятра: «*Ты, шкадуючы долі галодных людзей, асудзіў песьню, але галодныя людзі не асудзілі яе. Жыва яшчэ душа ў народзе гэтым.*»

Як-жа яны дорагі яму. Ён іх кравінушка. Зараз ён разумее, чаму бацька часам называў яго Малевічам. Не, не за вонкавае падабенства. Яшчэ нешта іншае яднае іх. І

яно такое вялікае і невядомае, што не паддаецца тлумачэньню. Можа гэта дух ягоных продкаў жыве зараз ў ім? Талент і нялёгкая доля усіх Малевічаў.

Бацька не любіў Малевічаў, асабліва ягоную бабулю Тацьцяну. Называў яе няўраўнаважанай і надзвычай эксцэнтрычнаю асобаю. Ад яго Максім даведаўся, што, будучы дзяўчынай, яна, пасварыўшыся з сваім каханым семінарыстам Рубяроўскім, дала згоду стаць жонкай Панаса Мякоты. Той быў намнога старэйшы за дзяўчыну, да таго-ж ўдавец. Як не адгаворвалі Тацьцяну родзічы ад гэтага шлюбу, але нічога зрабіць не змаглі. Сваімі адгаворваньнямі яны толькі падлівалі масла ў агонь. Вячаньне адбылося. І трэба такому здацца, што ў самы разгар вясельля зьявіўся Рубяроўскі. Але было ўжо позна. Пазьней бабуля прызнавалася: «Калі-б ён прыйшоў на некалькі гадзінаў раней, вясельле распалася-б. Я выйшла замуж толькі за яго. Ні перад чым-бы не спынілася».

Але лёс не пераскочыш. Так вось і стала Тацьцяна Малевіч Тацьцянай Восіпаўнай Мякотай. Замуства не прынесла ёй шчасьця, але яно і не было такім жабрацкім, як казаў Адам Ягоравіч. Старэйшая дачка Стэфанія нават выхоўвалася ў прыватным пансіёне, вывучала французскую мову.

Максім вельмі любіў сваю бабулю. Яна, дачка вясковага сьвятара, была вельмі набожнай жанчынай. Максім памятаў, як аднойчы ён хадзіў з ёю ў царкву. Гэта было на Вялікдзень.

Максім угадаў пяшчотную цемь той начы, магутнае, але мягкае гудзеньне вялікага звана, вясёлы перазвон іншых, радаснае пеньне, ракеты, якія з трэскам узьляталі і, пабліскаўшы разнакаляровымі агнямі, рассыпаліся ў вышыні, фантастычнае палыханьне чырвонага бенгальскага

агня вакол белай царквы, што была ўнізаная лапцінамі... Максіму ўсё гэтае ўзгадалася даволі часта, але раней неяк ясна не магло прыгадацца яшчэ нешта радаснае і прыёмнае. Што адбылося тады ў царкве яшчэ. Што?..

І ўспомніў ён, як, стоячы тады ў незнаёмай царкве, ён згубіў бабулю. Вакол яго стаялі чужыя людзі. Яны бязгучна маліліся і ў іх халодных вачах не было ні іскрынькі спачуваньня да яго. Максіму стала жахліва. Ён хацеў пазваць бабулю, але голас быццам-бы анямеў. Тады ён стаў на калені і спужана, па-дзіцячы, зусім не так як вучыла яго матуля, пачаў маліцца: «Госпадзі, дзе ты? Прыйдзі сюды. Памагі мне адшукаць маю бабулю.» Што сталася далей, ён ня мог растлумачыць. Але яму здалося, што Гасподзь пачуў яго. Максім адчуў, што Бог, такі вялікі і магутны, стаіць каля яго. Гэтае адчуваньне цягнулася толькі адно імгненьне. Але ён запомніў яго на ўсё жыццё. Бог пачуў яго і даў яму голас і сілы. А каля іконы Багародзіцы стаяла зь сьвечкай у руцэ ягоная бабуля. Яна здавалася Максіму амаль сьвятой. Пасьля таго вечара ён і пачаў пісаць вершы.

Да голасу маці і бабулі далучаецца высокае сапрама цёткі Стэфаніды. Максім бачыць яе прывабную і разважную, якой яна была 10 гадоў назад, у 1905 годзе, калі яны з маці, Вадзімам і Лёвам гасьцілі ў яе ў вёсцы Вязьзе. Гэта было самае шчаслівае лета яго дзяцінства. Цэлы дзень ён быў на прыродзе з маці і братамі. Яны гралі ў даганялкі, хаванкі, бегалі на перагонкі. Максім бачыць сябе 5-гадовым хлапчуком. Вось ён бяжыць да цёткі папрасіць у яе папіць малака. Стэфаніда стаіць разам з нейкай жанчынай і размаўляе з ёй. Максім зь цікавасьцю слухае прыгожую беларускую мову, ён разумее яе! Але чаму гэта маці

сумее, калі ён замест «ячніца» гаворыць як і цётка Стэфаніда «ячнн», а свінку называе «парсючком»? Гэта-ж так прыгожа гучыць? Максім хоча запытацца аб гэтым матулю, а таксама пацікавіцца, ці напісала яна працяг свайго апавяданьня «Напярэдадні каляд»? Тое друкавалася ў «Гродненских губернских ведомостях» ў сьнежні 1984 году, але маці нечакана ідзе ў нейкую хату. Максім падаецца за ёю.

А там, у вялікім сьветлым пакоі сядзяць за сталом дзядзька Івана й Антона Луцкевіча, гаспадар хутара Ракуцёўшчына Вацлаў Лычкоўскі. Разам зь ім ягоная сястра Ядзьвіся Русецкая, 50-гадовая, але яшчэ сымпатычная кабэта. Крыху далей іх пляменьніца Эмілія, вельмі абаяльная шэравокая 25-гадовая жанчына. Яна трымае на руках маленькую дачушку Яніначку. Усе яны радыя прыходу Максіма. За два летнія месяцы, якія ён правёў у 1911 годзе на Ракуцёўшчыне пасьля заканчэньня гімназіі, гэтыя людзі сталі яму роднымі. Асабліва Эмілія зь Яніначкай. Максім расказваў маленькай дзяўчынцы казкі. Усе разам хадзілі на прагулкі па жывапісных мясцінах Ракуцёўшчыны. Вось і зараз ён увайшоў, а малая кінулася да яго. Максім узяў яе на рукі і ўскінуў высока-высока, амаль да столі. Яніначка засьмяялася, і ад яе вясёлага галасочка лягчэй зрабілася на душы. А тым часам Ядзьвіся Русецкая запыталася ў Максіма:

— Можа гарбаткі з намі папьеце, Максім?

— О, дзякую, але можа крышачку пазьней. Януся, калі мы будзем піць разам з табой гарбату?

— Калі матулька будзе, — шчабеча малая

— Вось і добра, — кажа Максім. — Будзем піць гарбату з мамай Эміліяй. А зараз я буду расказваць табе казку.

Яніначка сядзе на Максімавы калені і

ўважліва слухае ягоны аповяд. Яна, як і Максім, не заўважае, што цётка Ядзьвіся пачынае сварку з маці.

—Толькі не кажы,—скардзіцца Ядзьвіся, — што ты ня бачыш, што ён закаханы ў цябе. Чаму калі я яму прапаноўваю кубачак гарбары, ён ня п'е, а калі ты гэта робіш, ніколі не адмаўляецца.

Максіму непрыемна бачыць гэтую сцэну рэўнасьці. Ён хоча прабудзіцца, але толькі далей паглыбляецца ў свой незвычайны сон. Вось юнак бачыць брата-нябожчыка Вадзіма. Той стаіць у асяродзьдзі моладзі і нешта гарача гаворыць. У цесным гуртку вакол яго маладыя сацыялісты-рэвалюцыянеры, што ўваходзілі ў групу старэйшага брата, а таксама сябрукі Максіма па ліцэю. Вадзім прыцягвае да сябе ўвагу і старэйшых людзей, што знаходзяцца поруч. Сярод іх Максім заўважае Германа Лапаціна, перакладчыка твораў Карла Маркса. Некалі Вадзім зьвяртаўся да Германа з просьбай даць дазвол для напісаньня ягонай біяграфіі. Але Лапацін адмовіў брату, што вельмі засмуціла Вадзіма, які ўжо сабраў усе неабходныя для працы крыніцы. Праўда, супраць жаданьня Лапаціна ён не пайшоў. І зрабіў вельмі правільна, бо гэта была не ягоная справа. Рэвалюцыя, сходкі, забароненая літаратура, — усё гэта зараз здавалася Максіму такімі наіўнымі марамі. Чаму Вадзім так і не зразумеў, што ўсё, чым яго так шчодро надзяліў Гасподзь, ён мусіў быў аддаць на адраджэньне Бацькаўшчыны. Ён стаў-бы, абавязкава, стаў рыцарам свайго краю. І тады-б яны разам змагаліся за свабоду беларусаў.

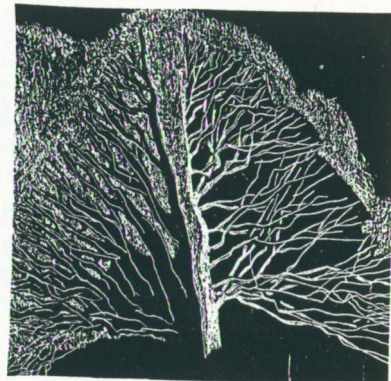
Гэта было-б, напэўна, летам. Раніцай. Калі сонца ўзыходзіць над Беларуссю. Тады заціхае ўсё на зямлі. Перастаюць сьпяваць птушкі, гаманіць дрэвы. І ў гэтай цішыні, грэмя срэбнай збруяй, ляцяць грозныя ко-

ні Старадаўняй Літоўскай Пагоні. Чырвонае сонца асьвятляе мужныя твары ваякаў. Яны суровы і стрыманы. Такім ня страшны канец. Такіх не разьбіць, не спыніць, не стрымаць. Сярод іх постацей Максім заўважае Вадзімаву і сваю. Яны таксама ляцяць, каб у вечнай бітве за волю, перамагчы. Пэўна, яны загінуць. Загінуць, каб ўваскрэсла іхняя радзіма. Каб няпраўдзе, хлусьні, няволі прыйшоў, нарэшце, канец. А на іх месца выйдучь дзесяткі новых змагароў, і будуць будзіць, як і яны з Вадзімам, людзей к сьвету, праўдзе, брацтву і свабодзе. І так будзе заўсёды, пакуль на зямлі застанеца, хоць кропля жорсткасьці і хлусьні. Змаганьне працягваецца.

Усё грываць і лятуць тыя коні,
Срэбнай збруяй далёка грываць...
Страдаўняй Літоўскай Пагоні
Не разьбіць, не спыніць, не стрымаць.

Пагоня і выратавала яго. Дала сілы
вярнуцца на землю.

Пацеркі зор агністаю сьлязой асыпалі
зямлю Яраславіі. А над Беларуссю пачы-
наўся новы дзень.

«Плач сэрца майго...»

Паэзія Анатоля Бярозкі — гэта плач душы. У ягоных вершах адбілася і трагедыя беларускага народа, калі на нашых курганах «вякамі здабычу дзялілі чужыя багі, а цары і крывавыя іх алтары дыміліся доўга — нашай крывёю». І нязьдзейсныя мары беларусаў, кволяы іскры «аб шчасці і долі», аб тым што «папараць-кветка мая расьцьвітае ды вяне» вы знойдзіце ў ягоных вершах, і людскую роспач...

Калі чытаеш паэзію Анатоля Бярозкі, то чамусьці ўзгадваеш творы Кафкі. У сусьветнай літаратуры кафканскія творы пры ўсёй сваёй містычнасьці амаль што найтрагічнейшыя. У беларускай-жа літаратуры прыгадваецца паэзія Ул. Дубоўкі, вершы якога ёсьць сінтэз трагізму і надзеі.

Адзінаццаць вершаў Анатоля Бярозкі, якія складаюць невялікую кніжку «Адзінаццаць вершаў», што выдаў Мацьвей Рэпкаў-Смаршчок зараз маюць працяг. У газэце «Літаратура і мастацтва» быў надрукаваны новы верш Анатоля Бярозкі «Эпітаф», а таксама пераклад з французскай мовы «Асеньня песня». Прадмову да гэтых вершаў напісаў Анатоль Бель. Ніжэй мы друкуем «Асеньню песню» і «Эпітаф» Анатоля Бярозкі, а таксама думкі, навеяныя гэтымі творами.

Асеньня песня (Пераклад з французскага)

Паўз вокны клён лісьцёць цярушыць
а вецер гоніць плоймы хмар;
мне сьніцца вуснаў тваіх соладзь
і летні рук тваіх загар.

Ты адыйшла, і адзінота
засьціла сонца маіх дзён....
Цябе я помню, дарагая,
калі лісьцёць раняе клён.

Эпітаф

(Сьлядамі Рупэрта Брука)

Бяжы, коню, дорогаю.
бяжы, коню, шырокаю—
к майму сялу, к майму двару,
к вароцікам цісавенькім
Выйдзе цябе сустракаці
сястра мая й стара маці

.....
Не каж, коню, што ўбiт ляжу...

.....
(Зь беларускае народнае песьні)

Я з дорогаў далёкіх а горкіх аніколі к табе не вярнуся,
дарагая матуля-зямля.

У чужым, няведамым полі
мае косьці збудлеюць. Не аплача мяне Яраслаўна
у Падлесьсі, родным сяле. Ня схіляцца вербы, рабіны
над магілай забытаю. Толькі вецер з над Нёмана, Лані
мо над ёю павее калісьці—зашапоча ў быльлі на кургане.

І ня вернецца конь мой буланы да парогу роднае хаты
каб хоць вестку к табе данясьці пра мяне, што загінуў
без сваіх, без цябе, мой аграблены Краю Забраны.

Я зарокся цябе не забыць анідзе, аніколі—
і вялікую ласку к табе я пранёс

скрозь гады і нягоды
і вазьму я з сабой у магілу затытую гэту.

Не кажы пра мяне, што загінуў дарма, пустаццветам—
пад мурогам чужым, у далёкай, нянашай краіне
будзе пораху жменя, што пайшла зь беларускага роду,
з беларускай раллі.

Тая пораху жменя,
той куточак чужое зямлі —то наўекі шматок Беларусі.

Сьніцца будзеш ты мне, мой краю палетка ў ільняных
ў раньні сьветлага дня, у васільковае сiні вузорах...
Хоць далёка магіла мая, хоць і згінуў ня ў пору
я з табою наўекі—там дзе моляцца сонцу разоры.

Пад чужым, глухім дзірваном, што берамем ляжа на грудзі,
сьніцца будзе мне вецер той сьвежы з над Нёмана, Лані, —
і адна толькі скарга ў мяне—што, мяне там ня будзе
калі ў новую весну ты сустрэнеш сваё сьвітаньне.

1988 г.

Думкі ў слях

Мікола Лавіцкі

«Аніколі к табе не вярнуся, дарагая ма-
туля-зямля»...

Прачытаў радкі верша Анатоля Бязозкі,
змяшчаныя ў газэце «Літаратура і мас-
тацтва» ад 15 ліпеня 1994 г. і нешта сьціс-
нулася ў душы, неяк самі сабой нагарнуліся
сьлёзы, а зь імі і ўспаміны аб сваёй роднай
вёсачцы Басьлёзы, што на Сеньненшчыне.
Басьлёзы наўекі мой родны куточак. Там
мае карані, магілы продкаў. «Там моляцца
сонцу разоры», «Край палеткаў ільняных», там
мой пачатак. Зь нейкай сілай цісканула
туга за страчаны, марнаваны час і што вы-
мусіла мяне шукаць шчасьце ў іншым месцы.
Разам з тугой адчуўся і гонар—я-ж на Ра-
дзіме, і ў любы момант магу пабываць «у
васільковае сiні вузорах».

Прачытаў зноў верш-эпіграфію і адчуў
горыч матчыных сьлёз. Безь якіх яна не
магла ўспамінаць свайго брата, салдата,
прапаўшага без вестак вайною дзесь пад
Ленінградам...

«Не кажы пра мяне, што загінуў дарма,
пустаццветам... у далёкай, нянашай краіне будзе
пораху жменя, што пайшла зь беларускага роду,
то наўекі шматок Беларусі».

Нічога падобнага чытаць не прыхо-
дзілася. Божухна, гэта-ж споведзь, плач
душы. Толькі так можна напісаць чалавек
зь вельмі збалелым па Радзіме сэрцам,
сапраўдны яе сын.

І калі мае словы дойдучы да аўтара, то
хай яны зьявяцца прыемнай весткай з Ра-
дзімы і паслужаць нейкімі лекамі ад на-
сталыгі, усьведамленьнем таго, што ягоныя
вершы находзяць водгук у сэрцах бела-
русаў і служаць на карысьць роднага краю.

Сьвятлана Анатольева

Абяздолены мой стромы шлях
аніколі не давеў мяне да шчасця—
і трывога тоіцца ў грудзях,
каб бясследна не прапасьці.

І кляню я горкі лёс ліхі,
і напружваю ў зьямозе сілы...
Ці-ж вядуць мае самотныя шляхі
да забытае, бяскрыжае магілы?

Гэты верш Анатоля Бязозкі узгадаўся
мне ніжволі, калі чытала ягоны «Эпітаф».
Узгадаўся сваёй балючай журбой і нявы-
плаканай тугой. Душа плакала. Плакала па
Радзіме і браце, бяз весткі загінуўшым, па-
хаваным у далечыне ад роднай старонкі ў
чужой зямлі. Пахаваным ля бяскрыжае ма-
гілы, зарослай пустаццветам. Плакала душа
па загінуўшай маладосьці, нясбыўшымся
надзеям. І ў гэтай нямой малітве аб браце,
гучала малітва аб усіх, хто загінуў далёка
ад Бацькаўшчыны. Яны сьпяць, а над імі
«верасьнёвае сонца гуляе». Яны сьпяць ад
над імі ціха і тужліва лятуць журавы. І
чуецца у небе «моў струн пералівы, над
іржышчам пустым, над гаем». І ў гэтым моўным
пераліве гучыць прывітаньне з роднай зя-
мелькі, адтуль, дзе «далёка дзесь, родны
астаўся парог— асталася вернае сэрца.» Брат
застаўся там. Маці таксама там, у вёсцы
сваёй убогай, «дзе восень залоціць кляны, а
ўраньні туман засьцілае лугі ды папары». А ён,
ягоная душа, тут «..у месцы чужым і далёкім
пад хмарным восені небам у мітусьні парожняга
дня ды знясьлілі дарэмных узлётаў, — адзін,
бязмоўна стаю а удыхаю павевы зімы і гляджу
на лісьцё, што пад вокнамі гіне...»

Паэт стаіць і верыць, што ягоную малітву
данясуць да Бацькаўшчыны сівыя хмары
восені. І дапамажы яму ў гэтым Гасподзь.

КАРАЊІ НАШАГА ВДУ

Культ дрэваў у беларусаў

Людміла Дучыц

Многія народы сьвету адначасна з камянямі і вадэмамі пакланяліся дрэвам. Культ дрэваў зьвязаны з культумабагатварэньня прыроды. Лічылася, што калі пры рубцы дрэва заскрыпіць, то гэта прызнак таго, што ў ім пасялілася чалавечая душа, а зрубіўшы дрэва вымушае душу шукаць іншае прыстанішча.

Амаль ва ўсіх эўрапейскіх народаў існаваў культ дуба. Дубравы былі сьвяшчэннымі месцамі, і дубы сымбалізавалі магутнасьць. У грэкаў дуб лічыўся дрэвам Зэўса, у рымлян—Юпіцера, а ў беларусаў і літоўцаў—дрэвам Пяруна і быў зьвязаны з культумам продкаў. Таму невыпадкова шмат курганных могільнікаў знаходзяцца менавіта ва ўрочышчах з назвамі Дубішча, Дубкі, Дубняк, Задубеньне, Дубавіца й інш. Цікава, што культавыя валуны й язычніцкія ідалы таксама выяўлены ва ўрочышчах, якіяносяць назвы накшталт Дубені, Дубовае, Дубовы Грудок і да т.п.

Яшчэ і сёньня можна пачуць, як старыя магутныя дубы называюць Волатам, Асілкам, Добрым Дубам, Сьвятым Дубам і да т.п. Напачатку нашага стагодзьдзя некаторым дубам насілі ахвяры і на іх галінкі вешалі рушнікі.

Напрыклад, каля в.Царкавішча на Ушачыне вельмі шанаваліся дубы, які знаходзіліся побач з крыніцай. Прыходзячы браць вадуга сьвятой крыніцы, людзі клалі ахвяры ў

дупло дуба. У 1923 г. чырвонаармейцы спалілі сьвятыню, але людзі працягвалі класыці дары на абгарэлы пень.

Нейкаму «Божаму Пяньку» у царкве на Мір-Гары на Бабруйшчыне пакланяліся менавіта 1 кастарычніка. Паблізу Магілёва каля гарадзішча Барсучча Горка пакланяліся крыніцы і старому дубу. На Бягомельшчыне пашанай карыстаўся Саўкін Дуб, на Ашмяншчыне адзін з дубоў у лесе звалі «Дэвайцес», што ў перакладзе зь літоўскай мовы азначае «Божышча». Стары паклонны дуб і сёньня стаіць над рэчкай Мядзелкай поблізу касьцёлу ў Паставах. Каля дуба знаходзяць шмат старажытных манэт, што сьведчаць аб прынашэньні дрэву ахвяр.

У этнаграфічнай літаратуры згадваецца і шэраг іншых паклонных дубоў, як напрыклад, на беразе Сажа, каля Слоніма і г.д. Многія дубы нават маюць свае канкрэтныя назвы—Вітаўтаў Дуб на Віцебшчыне, Дуб Адама Міцкевіча на Наваградчыне, Суво-раўскія Дубы на Кобрыншчыне.

У пісьмовых крыніцах 17–18 стст. неаднаразова згадваюцца сосны, якія карысталіся асаблівай павагай сярод мясцовага насельніцтва. Сосны таксама часта маюць імёны—Марыніна Сасна, Сасна Куліна, Французская Сасна. Ёсць і паданьні аб соснах. Так, у вёсцы Старыца Салігорскага раёну расказвалі, што аднаму селяніну, хвораму вачыма, прысьнілася, што каб вы-

лячыцца ён павінен побач з сасной паставіць крыж. Селянін так і зрабіў і нібыта вылечыўся. У канцы мінулага стагодзьдзя да гэтай сасны неслі лён і грошы.

Яшчэ і зараз існуюць паданьні аб соснах у Мішневічах Шумілінскага раёну і ў Лідзе. Напрыклад, пра сосны ў Лідзе расказваюць, што калісьці сюды прыйшлі 9 манахаў—францысканцаў з мэтай прапаведваньня хрысьціянства. Аднак мясцовыя жыхары, не жадаючы прымаць новую рэлігію, забілі місіянераў і кінулі іх ў яму на схіле гары Лідскага замка. На гэтым месцы потым і вырасьлі дзьве сасны. З часам насельніцтва Ліды стала каталікамі і не чапала сосны. Адночы хтосьці адсек галінку, і зь яе выступіла кроў. З тае пары ніхто не адважваўся ўзяць сякеру на гэтыя сосны.

Да нядаўняга часу ў адтуліну адной з сосен каля балота поблізу Радашковіч кідалі грошы і вядома паданьне, што нібыта на гэтым месцы правалілася царква.

Павагай у нашых продкаў карысталася і ліпа. Асабліва знакамітымі былі тры ліпы каля вёскі Капланцы Бярэзінскага раёну. Побач зь ліпамі адбываліся сьвяты, куды зьязджалася шмат сялян з навакольных вёсак, рабіліся кірмашы. Потым ад удару маланкі адна зь ліп згарэла, а дзьве астатнія працягвалі «лячыць» людзей. Для лячэньня хвораму трэба было пралезьці праз дзірку ў дрэве і разарваць на сабе тую частку адзеньня, якая дакраналася да хворага месца. Разарваную адзежу пакідалі каля дрэва і надзявалі новую. Па павер'ях, хто падбіраў старое адзеньне, той павінен быў захварэць.

Аб Сьвятой Ліпе расказваюць паданьні на Браслаўшчыне. Згодна гэтым паданьням, пасля пажару манастыра на востраве возера Неспіш захавалася толькі адна ікона Божай Маці, якая яшчэ і сёньня аб'яўляецца

на ліпе аднаго з вастравоў.

Шмат паданьняў зьвязваецца таксама з асінай, бярозай, вярбой. Так, лічыцца, што ад назвы «асіна» атрымала назву вёска Асінгарадок на Пастаўшчыне. У гэтай вёсцы ёсць старажытнае гарадзішча. У паданьні пра яго гаворыцца, што ў час шведскай навалы там стаяла войска. Разведка данесла, што шведы ідуць ад в. Сарокі. Пачалі служыць малебен, а іконы павесілі на асіне. Але не паспелі скончыць малебен, як прыйшлі шведы. Жыхары кінуліся ў бой, адбілі шведаў і пагналіся за імі, а ікона так і засталася на асіне. Потым на гэтым месцы пабудавалі Пакроўскую царкву і ў ёй змясьцілі чудатворную ікону, якая і стала называцца Асінагарадоцкай іконай.

Культ бярозы зьвязаны са сьвятам Семухі Троіцы, якое сьвяткавалі ў сувязі з заканчэньнем веснавых палявых работ. Гэта сьвята зьвязваецца таксама і з культумам продкаў. Бярозкамі ўпрыгожвалі покуць у хаце і ставілі іх каля брамы. У пахавальным абрадзе беларусаў выкарыстоўваліся ёлкі. Рубленымі галінкамі пасыпалі апошні шлях нябожчыка.

Аб кульце дрэваў маецца і шэраг архэалягічных дадзеных. Так, часта ў курганах у скурах сумачках, якія надзяваліся на пояс, разам зь іншымі амулетами (бразготкамі, пярсьцёнкамі і г.д.) знаходзяць лясныя арэхі або жолуды.

Сёньня людзі не звяртаюцца да дрэваў за лячэньнем ці парадай, але яшчэ ў народзе жыве шмат павер'яў і паданьняў, якія і ёсць адгалоскамі міфаў нашых далёкіх продкаў.

Адкуль пайшлі асіны ў Беларусі

Святлана Менская

У прыгожым куточку Беларусі, на Старадарожчыне, у простых беларускіх бацькоў Марыі і Яўхіма расьлі дзьве дачкі Ася і Іна. Дзяўчынкі былі працавітымі і на дзіва прыгожымі. Ніхто ў іхнім мястэчку ня мог параўнацца зь імі. Ася мела незвычайнай прыгажосьці вялікія зялёныя вочы, якія, здавалася, увабралі ў сябе зелень усіх навакольных лясоў і палеткаў. Іна насіла даўгія шаўкавістыя серабрыстага колеру косы. У сонечных праменьнях яны настолькі зіхацелі, што ніхто ня мог прайсьціся каля дзяўчыны, не палюбаваўшыся ёю.

Дзяўчынкі расьлі гаспадарскімі і вельмі паслухмянымі. Што не скажуць бацькі, усе дочки выканаюць. Прапануюць Марыя і Яўхім ім пайсьці ў дальні лес па ягады — пойдучь і слова ня скажуць. Папрасяць старыя прыбраць у хаце цёткі Агаты — зробіць без напамінаў. Не маглі нарадавацца бацькі на сваіх дачок. Ды і суседзі ня раз падзіўляліся такому паслухмянству дзяўчат. Тыя ня толькі бацькоў сваіх слухалі, але і любога старэйшага чалавека ў вёсцы. Ніколі не было ў іхняй хаце спрэчак, нават дробных. А пра сваркі так і гаварыць не прыходзіцца. Сватался да Асі і Іны багата хлапцоў, але дзяўчыны больш паглядалі на бацькоў, чым на сватоў. Старыя Марыя і Яўхім ведалі, што дачкі супраць волі іхняй ня пойдучь, таму з замужства не сыпшаліся, а чакалі на прыстойных ды багатых жаніхоў.

Так прайшлі годзі, дзяўчаты заставаліся ўсё такімі-ж паслухмянымі і прыгожымі. Нічога не мянялася ў іхнім жыцці. Толькі большым срэбрам адбівалі косы Іна, і зеляней становіліся вочы Асі. Паступова сваты перасталі грукаць у хату Марыі і Яў-

хіма. А тут яшчэ бяда навалілася. На суседнія землі прыйшоў каварны вораг. Многа мужчын і маладых халопоў загінула, абараняючы родную зямельку. Крыважэрны вораг не заходзіў у мястэчка, дзе жылі Ася і Іна, бо яно знаходзілася за непраходнай дрыгвой. Толькі мясцовыя жыхары ведалі нябачныя простае воку сыцяжынкi, якія маглі вывесці з твані на цвёрдую землю, але яны хавалі ў тайне гэтыя шляхі і вораг ня мог прабрацца далей балотаў.

Аднойчы бацькі казалі дзяўчатам пайсьці ў дальні лес па ягады. Дзень быў жаркі, але нейкая незразумелая сыпкота вісела у сонным мястэчку.

— Мабыць, дождж будзе пад вечар, — ціха сказала Ася маці, збіраючыся ў дарогу.

— Нічога, дачушка, вы паспееце да дажджу. Хуценька набярыце гэты кошык і вяртайцеся да хаты.

— Вазьміце меншы кош, — падказаў бацька, — паглядаючы на блакітанае, без адзінай хмурыначкі неба. — Надвор'е добрае, аблокаў няма, так што дажджу ня будзе.

— Але доўга ў лесе не бавіцеся, вяртайцеся зацемна да хаты, — папярэджвала маці, укладаючы дзяўчаткам торбачку з ежай.

— Добра, мы будзем сыпшацца, — адказалі дзяўчаткі.

— Будзьце добрымі з сустрэчнымі, дапамагайце ім, — крыкнуў у загон бацька.

Вось і роднае мястэчка схавалася за паваротам, вось і лес выступіў на небасхіле. Дзяўчаткі ішлі хутка, але чым бліжэй набліжаліся яны да лесу, тым цяжэй становілася на душы.

— Нешта ня хочацца ісьці мне ў лес,

— нарэшце, прызналася Ася. — Горача вельмі сёньня, дарога яшчэ дальняя, а на дрыгве, ты-ж ведаеш, самое сыпкоўце. Ды і ёсьць у нас у хаце яшчэ ягады, памятаеш, тыя што мы ў нядзелю пад Макаравічамі збіралі. Давай вернемся да хаты.

— А што бацькам мы скажам, як у вочы глядзець будзем? Яны-ж чакаюць, што мы прынесем ягадаў да іх. Ты-ж ведаеш, як бацька любіць буякі, а яны толькі ў дальнім лесе растуць.

— Я ведаю, што мы мусім ісьці, — падумаўшы, сказала Ася, — але ня йдуць ногі туды. Нешта ня добрае прадчувае мае сэрца.

— Мне таксама ня хочацца ісьці ў лес, — прызналася Іна, — але супраць волі бацькоў нельга ісьці.

— Добра, пайшлі хутчэй, — прапанавала Ася, — а то да вечара не набярэм ягад і вернемся ні з чым.

Хутка прыйшлі яны да лесу. Крышку прайшліся хвайнічком і прыпыніліся. Далей ішлі балоты. І хоць яны ведалі пацемяныя сыцяжынкi, балота чвякала пад нагамі, а вялізныя купіны моху, спрыскаваныя журавіньнікам, на якім вока магло бачыць леташнія ягады, увесь час прымушалі некуды збочваць, нешта абмінаць, нешта пералазіць. Ася ішла паперадзе і сілы ставала толькі чарговы раз паплакацца сябе — бач ты, захацелася бацьку буякоў.

Балоты ўжо надакучылі. Яны былі то глыбейшыя, амаль па пояс, то сухаватыя, амаль без вады. Ася шукала вокам хоць які высокі лапik, каб спыніцца, паабедаць. На бясконцай роўнядзі выспаў было нябачна, толькі мох, толькі купіны з рэдкімі соснамі.

Нарэшце, сёстры зрабілі перапынак, ён, праўда, быў непрацяглы, доўга стаяць было немагчыма — стылi ногi, таму Ася хутчэй рушыла далей.

Балота паступова мянялася: сям-там

сярод моху бліскала вада, наперадзе ўвогуле пачыналася дрыгва, у цэнтры якой абыякава блішчэла чортава вока. Абыходзіць было далёка, але іншай дарогі не было, і сёстры змушаны былі павярнуць, абыходзячы край багны; за нагамі пры кожным кроку цягнулася цэлая барада вадарасьцяў і карэньня, унізе ўсё падрадніцку дрыжала і вось-вось гатова было прарвацца. Дзяўчаты ўжо ледзь ішлі, змораныя дашчэнт, а зверху яшчэ паліла сонца, таму багун кружыў галовы. Хацелася есьці, у жываце вурчала, усе прадукты ўжо скончыліся.

Хоць і глядзелі ва ўсе вочы, урэшце выпу ўбачылі нечакана: за шырокай паласой твані на высокім беразе гайдалі вершалінамі сапраўдныя вялікія дрэвы. Там пачынаўся лес.

Ася раптам адчула, што ня можа зрабіць ні кроку, што ногі і рукі зусім не падымаюцца. Яна прывалілася да чэзлага дрэўца: «Адпачываем!» Іна проста як ішла, гэтак і апусьцілася на купіну.

Такія нерухомыя былі можа хвіліну ці дзьве. Наўкола было ціха, балотная жывасць маўчала. Толькі часам аднекуль, як з таго сьвету, даносілася куваньне зязюлі, альбо рэзка трэскала галінка пад нагой. Нарэшце, Ася, што была за старэйшую, прапанавала: «Пойдзем хутчэй!» І сёстры, зьвярнуўшы на толькі ім вядомыя сыцяжынкi, накіраваліся ў лес. На шляху ня раз прыпыняліся, правяраючы, ці правільна ідуць. Нарэшце, выйшлі на прыгожую палянку, блакітную ад буйных буякоў. Лёгка дурман ад траваў, што расьлі разам з буякамі, або як казалі ў іхняй вёсцы з дурніцамі, кружыў галаву. Дзяўчаткі хутка пачалі збіраць ягады, якія самі сыпаліся ў іхні коўшык. Ася і Іна нават і не заўважылі, што за імі назіраюць воі злоснага ворага з суседніх зямель. Тыя даўно, чакалі, каб хто-

сьці паказаў ім дарогу праз дрыгву. Зараз-жа такая нагода надалася.

Дзяўчаты не пасьпелі набраць коўшык, як да іх падыйшоў незнаёмец.

—Адкуль вы, прыгажунькі?— запытаўся лагодным голасам ён.

—З-пад Макаравіч,—адказалі крыху здзіўленыя дзяўчаты. Ніколі ў сваім жыцці ня бачылі яны хлапцоў у такой дзіўнай адзежы. Ды і выглядаў незнаёмец не пачутэйшаму: невысокага росту, жоўтакожы, з маленькімі раскосымі вочкамі, што шалёна мітусіліся па твары.

—О, як мне пашанцавала,—сказаў узрадаваўшыся ён.—Я якраз іду ў Вашыя мясціны, каб сказаць людзям добрую навіну: вайна закончылася.

—Гэта вельмі добрая навіна,—абрадавалася Ася.—Але мы самі можам данесці яе нашым аднавяскоўцам.

Вочы незнёмца на хвіліну застылі на месцы. Відаць, такога адказу ён не чакаў.

—Я мушу сам данесці гэтую навіну вашым людзям, я пакляўся, што зраблю гэта.

—Пуць да нас вельмі далёні, а па-другое, хто вас назад павядзе праз дрыгву?—запыталася Ася.

—Мы й адвядзем назад,—пачала супакойваць сястру Іна.—Чаму ты ня хочаш дапамагчы чалавеку? Бацька-ж сказаў, каб мы дапамагалі добрым людзям.

—А адкуль ты ведаеш, што ён добры?—ціха запыталася Ася.—У яго на твары дабрана не напісана. А тое, што ён чужынец, так гэта і без слоў зразумела. Не, мы ня мусім весці яго праз дрыгву. Хто ведае, можа гэта вораг, які хоча выведаць шлях у наша мястэчка.

—Не, не пойдзем мы разам з табой,—рашуча адказала Ася,—нават і не прасі.

—Калі ня хочаце па-добраму паказаць, так пакажыце усё роўна,—злосна сказаў

незнаёмец і махнуў рукой. На ягоны знак з кустоў сталі выходзіць грозныя ваякі. Сумненняў быць не магло: дзяўчаты трапілі ў рукі ворагаў.

—Ну як, пакажаш нам шлях ці не?—ужо злосна запытаўся незнаёмец.

—Пакажам,—ціха сказала Іна.

—Так зараз-жа ідзем,—скамандавалі ваякі.

Дзяўчыны паслухмяна накіраваліся да патаемнай сыцяжыні. Яны ступілі пару крокаў, як раптам аднекуль з-пад зямлі вылецела птушка і пачала гаварыць чалавечым голасам: «За тое, што хацелі ворагам аддаць родную зямлю на пагібель, станьце дрэвам, якое пры кожным шораху, кожным подыху ветру будзе трасьціся ад жаху і ўзгадваць тую хвіліну, калі вы, не задумваючыся, здраджвалі Бацькаўшчыне. І ня будзе вам спакою ніколі. Будзеце вы ў вечных жаху і весь час будзеце вы ахоўваць чужыя землі, але ніколі не верніцеся на сваю». Сказала птушка і знікла. Глядзяць воі, а замест Асі і Іны стаіць прыгожае стройнае дрэўца. Адзін бок лістоўчаў у яго зялёны, як вочы Асі, а другі нагадвае серабрыстыя косы Іны. Стаіць дрэўца і кожны ягоны лісточак трасецца ні то ад жаху, ні то ад ветру, ні то шораху. А за дрэўцам, там дзе была сыцяжынка, выступае жоўтая вада. І няма ніякага шляху з гэтай дрыгвы.

Так і загінулі воі пасярод чортава вока. Так і ня вярнуліся да хаты Ася і Іна. А праз год, перад іхняй хатай вырасла дрэўца. Адзін бок лістоўчаў быў зялёны-зялёны і вельмі нагадаваў прыгожыя вочы Асі, другая-ж старана лістка была серабрыстая, як шаўковыя валасы Іны. Людзі назвалі гэтае дрэўца ў гонар дзяўчатак Асі і Іны, так і ня ведаючы, адкуль з'явіліся яны на беларускай зямлі.

Песьня сялянаў

Сл. Н. АРСЕНЬЕВАН.
Moderato.

М. М. ШНАГАСЕВ.

ПЕСНЯ СЯЛЯНАУ
(З АРАМІ, КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІЎ).

Альт

Тэн.

Бас

Як ня

тэрпелі нам і былі б і рабылі на шыні бы

Плэн збіраюць ад веку жывіцы ня

Б'ёмся на гнемся над імі ўкрылі плэн збіраюць ад веку жывіцы ня

Плэн збіраюць ад веку жывіцы ня

Дзіва, што га рыве на род твай і ты беларусь дык ня

Дзіва, што га рыве на род твай і ты беларусь дык ня

5

dolce

ЛІ МІ НЯ ДЗІ ВА, III

ДЗІ ВА ШТО ГА РУ Е НА РОД ТВОЙ І ТЫ БЕ ЛА РУСЬ. МЫ УСТА НЕМ

УСТА НЕМ, ЗА ТЫХ КАР СЯ ЛЯН СКІ Я ДЗЕ ЦІ Е ЛІ ХЛЕБ А НЯ МОХ І КА РУ, І КА ВЪШЬ

УСТА НЕМ ЗА ХЛЕБ НЕ КА РУ

УСТА НЕМ ЗА ХЛЕБ НЕ КА РУ

РО КІХ ПА ЛЕУ У ПРА СТО РНЫ Я УЛЕ ЦІ МЫ ЗІВІ РА ЛІ СКА ПЫ

КАБ У КЛЕ ЦІ МЫ ЗІВІ РА ЛІ СКА ПЫ

ТОЛЬ КІ

МЫ БЕ ЛА РУСЬ, БЕ ЛА РУСЬ.

НА ШЫ

ГЭН СЫМ ЯЛЕН, ГЭН ДА ЛЕЙ, НЕ ЛЯ КА НТА СЯ СЫ МЕРЦІ

ЛУ ОЖА ЗЛОЖЫМ НА ПРО ЖНЯХ КРЫ ВІЦЦІ Я СЯ РЫ АЛЕ

ЦЕ ЛЫ І СЛА ВУ СЫ НЫ ПАД БЯ РУЦЬ

РА СЬЦІ БЕ ЛА РУСЬ

ТЫ БУ ДЗЕШ ЖЫЦЬ БЕ ЛА РУСЬ - БЕ ЛА РУСЬ

І РА СЬ ЦІ БЕ ЛА РУСЬ -

Лірнік краіны ветлай

Антон Адамовіч

(З успамінаў пра Міколу Равенскага)

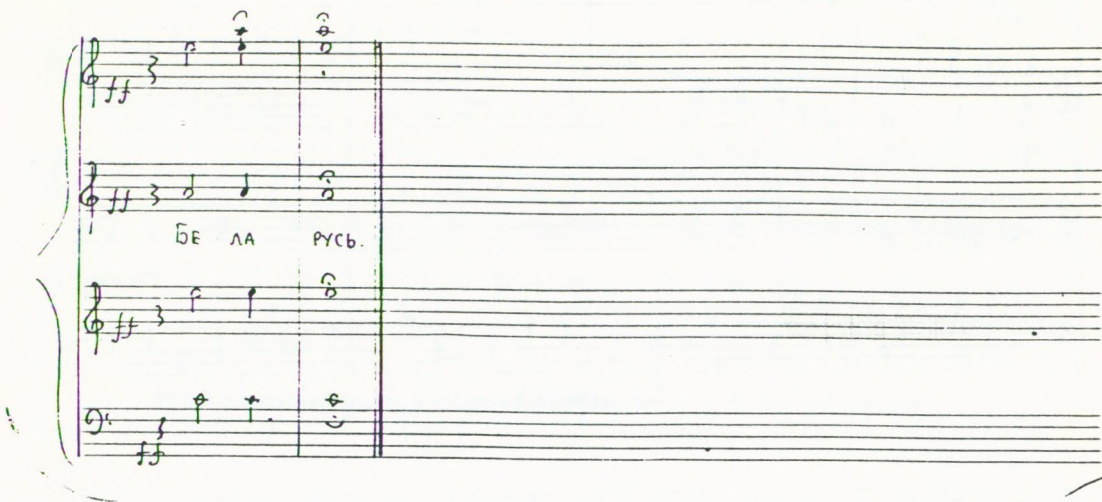
Нябожчыка Міколу Равенскага я памятаю ад 1920 году — ад таго самага году, у якім і пачалася фактычна ягоная дзейнасць беларускага хормайстра й кампазітара. Тады пачаў ён паказвацца менскаму грамадству із сваім хорам, другім пасыля крыху раней паўсталага хору Уладзімера Тэраўскага, аўтара музыкі нашага сяньняшняга гімну „Мы выйдзем шчыльнымі радамі”.

Хор Тэраўскага ў менскай публіцы ўважаўся за першы ня толькі таму, што паўстаў раней за хор Равенскага. Быў ён куды большы складам і магутнейшы галасамі, асабліва мужчынскімі басовымі найбольш. За базу сваю меў Беларускі Дзяржаўны Тэатр, тады званы яшчэ й Акадэмічным, а пасыля і цяпер — Першым (цяпер яшчэ й імя Янкі Купалы ды „ардэнаносным”), ды загаспадараваны ў найлепшым тэатральным будынку тагачаснага Менску — у будынку старога гарадзкога тэатру. Неўзабаве хор Тэраўскага стаўся й проста складовай часткай Першага Беларускага Дзяржаўнага Акадэмічнага Тэатру.

Базаю хору Равенскага быў галоўна г. зв. „Беларускі Рабочы Клюб”, зарганізаваны й кіраваны партыяй беларускіх сацыялістых-рэвалюцыянераў (эсэраў), тады яшчэ дапушчанай бальшавікамі ў якасці „легаль-

най апазыцыі”, як самі яны казалі пасыля. Загадваў гэтым клубам якраз родны брат Міколы Равенскага, старэйшы за яго, дзейны беларускі эсэр. Мясяціўся клуб у будынку, званым у Менску пад назовам „Акварыюм” — гэтак зваўся рэстаран-тэатр, што быў у гэтым будынку (на былой Юраўскай вуліцы, супраць б. Архірэйскага завулку) да рэвалюцыі (пасылей будынак гэты перайшоў пад Дом працаўнікоў асветы). „Беларускі Рабочы Клюб” быў таксама за базу тэатральнай трупы Уладыслава Галубка, што пасылей сталася асновай Трэцяга Беларускага Дзяржаўнага Вандроўнага Тэатру, зьліквідаванага разам з самым Галубком у пару „яжоўшчыны” Але хор Равенскага ніколі ў склад тэатру Галубка не ўваходзіў, хоць часта супрацаваў, а найбольш дык проста суйсноваў з ім.

Таксама проста суйсноваў хор Равенскага — як не ў вадным будынку, дык у вадным месце Менску — з хорам Тэраўскага. Ня было між імі ані супрацы, ані таго, што можна было-б назваць выразнай канкурэнцыяй, ці хоць-бы спаборніцтвам. Была аднак зусім выразная выразнасць, адменнасць розных індывідуальнасцяў гэтых харавых калектываў. Пачыналася-ж яна, ці мо выплывала ўжо з выразнасці індывідуальнасцяў самых іхніх кіраўнікоў-хормайстраў, Тэраўскага й Равенскага.

Ул. Басалыга.

Ужо нат самымі сваймі фізічнымі постацямі яны розніліся вельмі. Хоць, з большага, аднаго, аднолькава невялікага росту, на першы пагляд здаваліся рознымі нат у гэтым, бо Тэраўскі быў вельмі сабе круглаваты, кругла (й лыса) галовы, даволі мажны, тымчасам як Равенскі ўжо й тады — шчупленькі, нат сухенькі, з купінаю густых і даўгаватых, назад зачэсаных валасоў. Тэраўскі любіў апранацца, у тон усяму хору, панароднаму: белая беларуская сьвітка, пад ёй вышываная кашуля з саматканым паясом. Равенскі найчасцей быў у звычайным тады „фрэнчы“, ці марынарцы, ды ў „нацыяналізацыі“ вопраткі далей за сьціпла вышытую кашулю й вузенькага паяска-саматканчыка ніколі ня йшоў. Ад усяе постаці Тэраўскага тхнула павагай, часам як-бы й сурававатай навет, ад постаці Равенскага навявала ціхой сьціпласцяй і нейкай асаблівай ветласцяй, мо нат нацыянальнай — духам тае „краіны ветлай“, „Беларусі ціхой і ветлай“, кажучы словамі паэтаў, пасьлей пакладзенымі ім на музыку.

Тэю-ж лініяю йшла й вырознасьць кірунку абодвых, найперш як хормайстраў. Тэраўскі выразна любіў тварыць уражаньне на публіку як наймацнейшае, наймагутнейшае (асабліва пры дапамозе арміі магутных басоў), што нат, як кажуць, „біў на вонкавы эфэкт“. Любіў, прыкладам, стаць да публікі перадам, сам плячучы, а хор як-бы й зусім ня кіруючы (на самой рэчы кіраваў пальцам заложанай за сьпіну рукі, але публіка, ня бачачы гэтага, запраўды была ўражаная). Равенскі, наадварот, як-бы баяўся, прынамяся, выразна высьцерагаўся якога-небудзь вонкавага эфэctu, імкнучыся уцягнуць публіку ў нутранае перажываньне выконванае хорам рэчы. Ня толькі стаяў заўсёды

перадам да хору, але й на прыступачцы перад падстаўкаю з нотамі (Тэраўскі не ўжываў іх ніколі), кіраваў ня толькі абаруч, але, тады, і з палачкаю. Паважнейшая публіка ўспрыимала гэта як выяў сумленнага і кваліфікаванага стаўленьня да справы, у ваччу публікі прымітыўнейшай Равенскі выглядаў тут проста як-бы „слабейшым“ за Тэраўскага.

Пры сваім кірунку й у мэтах правядзеньня яго Тэраўскі трымаў хор у суровай дысцыпліне, часам выяўляючы тут сваю сурававатасьць, пра якую казалася кагадзе. Успамінаецца, як аднойчы на сьпеўцы ханіў за грудзі аднаго, удвая за яго вышэйшага баса й скалануў, як ліпінку. У Равенскага тады дысцыпліна трымалася сьведама самым хорам; пасьлей, калі гэтага часам ня было, даводзілася бачыць хармайстра ўпрошваючы хор „быць людзьмі“ зь незаўсёды памысным вынікам . . .

Абодным хармайстрам даводзілася быць і кампазытарамі для сваіх хораў, ізноў-жа, з тэю самаю лініяю розніцы між імі. Тэраўскі пераважна апрацоўваў — „гарманізаваў“ народныя песьні, вельмі мала тады кампануючы сваю музыку да словаў нашых паэтаў, тымчасам як Равенскі гэтаму аддаваў увагу, прынамяся ня меншую, як гарманізацыі народных мэлэдыяў. Ніхто дасюль не адзначыў, што Равенскі — і якраз у тую пару — першым пачаў тварыць музыку да словаў наймузыкальнейшага з нашых дарэвалюцыйных паэтаў — Максіма Багдановіча. „Ня кувай ты, шэрая зязюля“, „Завіруха“, „Слуцкія ткальлі“ былі пакладзеныя тады ім на музыку, і хоць пасьля гэтыя-ж вершы апрацоўвалі музычна й колькі іншых кампазытараў, у маіх успамінах музыка Равенскага да іх і дасюль гучыць

як найбліжэйшая, найроўнаватасейшая да музыкі слова самога Максіма Багдановіча.

А хто сьняння ведае, што музыка аднай з найулюбёнейшых у нас цяпер песьні — „Люблю наш край“, на словы Канстанцыі Буйла — створаная нікім іншым, як Міколам Равенскім і якраз у тую пару? Да паззіі Канстанцыі Буйла тады, як відаць, найбольш ляжала сэрца Равенскага — ён паклаў на музыку яшчэ й ейныя „Каб я крыльце мела“, „Я шукала“, а ў 1922-23 г.г. стварыў сваю першаю большую музычную рэч — сюіту — на словы ейнае паэмы „Курган“. У тую-ж пару Равенскі выявіў і адну з вартых адзнакі сваіх асаблівасцяў — уменьне знаходзіць матар’ял для музыкі й у самых, здавалася-б, немускальных паэтаў. Так, прыкладам, ён вельмі ўдала паклаў на музыку ўступ да паэмы „Гапон“ („Шум, крык, гоман у карчме“) пісьменьніка XIX веку Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, а таксама верш такога цяжкага паэты (калі й наагул паэты), як Цішка Гартны — „Ах ты, Нёман-рака“. Апошні тады й доўга пасьля меў вялікую папулярнасьць, ня меншую хіба за „Люблю наш край“ — так блізікімі ўсім былі, у праніклым музычным агучэньні Равенскага, ягоныя заключныя словы пра тое,

Што надыйдзе пара —
Зьнемажэньне міне,
Адраджэньня зара
Над народамі блісьне,

І з збалелых грудзей
Беларусі дзяцей
Над табой загудзе
Песьня вольных людзей . . .

І ў гарманізацыі не сваіх мэлэдыяў Равенскі ўжо ў тую пару выявіў такую-ж сваю арыгінальнасьць і прані-

класьць, дый таксама тую-ж лінію адрознасьці ад Тэраўскага. Выявілася гэта на гарманізацыі як запраўды народных песняў (як, прыкладам, ведамая „Чаму-ж мне ня пець“), так і — ды найбольш яскрава — на гарманізацыі такой псэўда-народнай рэчы, як „Беларуская марсэльеза“ („Ад-веку мы спалі“).

„Беларуская марсэльеза“ выконвала тады яшчэ ролю дзяржаўнага гімну Савецкае Беларусі й шанавалася зусім побач із агульна-савецкім дзяржаўным гімнам, якім тады быў яшчэ „Інтэрнацыянал“, пасьля зьведзены Сталінам да ролі гімну толькі партыйнага. Хоць нашая „Марсэльеза“ заўсёды падавалася за „народны твор“, у Менску тады ведама было, што на самой рэчы стварыў яе, і музыку і словы, успамінаны ўжо Уладыслаў Галубок, запраўды майстар на ўсе рукі — і артысты, і рэжысэр, і драматург, і пражак, і паэта, і музыка-гарманісты, і танцор, і мастак-маляр, і хто толькі ні хто. Музыка выйшла хай зусім не народная, але хоць даволі ўдалая, асабліва што да папулярнасьці, словы-ж вельмі наіўнымі й прымітыўнымі, „народнымі“ хіба толькі ў сэнсье ўяўленьня пра народ у мэтавага паўінтэлігэнта. Выходзіла зь іх, што народ гэты „адвеку спаў“, пакуль яго ня „разбудзілі“ ды не „сказалі, што трэба рабіць“, а гэта — „што трэба свабоды, зямлі чалавеку, што трэба зладзеяў пабіць“ . . . Далей выходзіла, што няшчасьце долі гэтага народу ўсяго ў тым, што „бяз хлеба, бяз грошай працуй, усюды ганяюць, усюды сьмяюцца, ну проста хоць крыкні: ратуй!“, а хто „сьмяецца“, дык добра й ня ведама, толькі „здаецца, панамі іх зваць“ . . . У гарманізацыі Тэраўскага музыка песьні, у вадпаведнасьці з усім ягоным кірункам, набывала моцы й павагі, на фо-

не якой яшчэ больш вылучалася наіўнасьць і прымітыўнасьць словаў, Равенскі-ж, гарманізуючы, ня толькі больш арыентаваўся на „марсэльезу“, адпаведна з загалоўкам, чым на урачысты гімн, але й надаваў мэлэдыі ход тае-ж наіўнасьці, лёгкасьці, мала ня скачонасьці, пры якой стушоўвалася прыкрасьце прымітыўнасьці слоўнага тэксту. Розны расьпеў самога дзяржаўнага гімну — „Беларускае марсэльезы“ — у выкананьні хораў Тэраўскага й Равенскага можа найперш й найбольш кіраваў увагу публікі да ўсяе выразнасьці гэтых хораў і іхных гаспадароў.

Блізу ўвесь песьневы рэпэртuar Равенскага таго часу зьявіўся друкам у выглядзе ягонага „Зборніка песьняў з нотаў“, выдадзена ў 1922 г. у Менску каапэрацыйным выдавецтвам „Адраджэньне“. Нажаль, і дасюль яшчэ гэта адзіны друкаваны зборнік твораў кампазытара. Да таго-ж часу Тэраўскаму ўжо выдалі аж два зборнікі — „Беларускі сьпеўнік“ у Менску і „Беларускі Лірнік“ у Нямеччыне, люксусовым заграшчым, зьўрапейскім выданьнем, тымчасам як зборнік Равенскага мусіў выйсьці на паганай савецкай паперы прымітыўнымі правінцыяльнымі шрыфтамі, адрукі пісанымі нотаў (хто цікавіцца, можа знайсьці гэты зборнік у славянскім аддзеле гарадзкой публічнай бібліятэкі Нью-Ёрку, толькі асьцярожна зь ім, бо папера ўжо зусім расьсипецца; там-жа для параўнаньня можна знайсьці й „Лірнік“ Тэраўскага). Гэтак і сама доля парознаму ставілася тады да двух кампазытараў і хормайстраў.

Неўзабаве аднак у долі гэтай пачалі адбывацца й некаторыя павароты. Узімку 1921 г. была забароненая дзейнасьць партыі беларускіх эсэраў, а іх-

ныя правадыры й актывістыя паарыштоўваныя. „Беларускі Рабочы Клюб“ перастаў быць эсэраўскім, стаўся наагул ня вельмі бясчэпным месцам для публікі, пачаў пуставаць, хоць ягоны загадчык — старэйшы брат Міколы Равенскага — нек адалеў і натяшчэ быў загадчыкам. Ужо ў 1922 г. далейшым рэхам ня толькі гэтага пагрому эсэраў, але яшчэ й слаўтага Слуцкага паўстаньня 1920 г., быў арыштаваны й высланы з БССР Тэраўскі (разам з адным старым беларускім палітычным дзеячом У. Фальскім — абодва сталіся першымі беларускімі дзеячамі, высланымі з БССР). Беларускі Дзяржаўны Акадэмічны Тэатр, застаўшыся без свайго хормайстра, проста мусіў запрасіць на гэтае месца Міколу Равенскага, і гэты й перайшоў тады з большаю часткаю свайго хору, што ўлілася ў пасірочаны без Тэраўскага былы ягоны хор тэатру.

Праца Равенскага ў Дзяржаўным тэатры ня была аднак доўгая, але ня была, відаць, і лёгкай ды прыемнай у гэтых абставінах. Праўда, гарманізацыя „Беларускае марсэльезы“ Равенскага на гэты час сталася адзінай ужыванай, запраўды дзяржаўнай. Равенскі перапрацаваў у апэрату — першую беларускую апэрату ў новым часе — п'есу ўспамінанага ўжо Вінцука Дуніна-Марцінкевіча „Залёты“, тэатр меўся яе ставіць. Але ўлетку 1923 г. удалося выпрасіць „дараваньне грахоў“ Тэраўскаму, і ён вярнуўся ў Менск.

Скарыстаўшы гэта, Равенскі адпраціўся для працягу свае музычнае асьветы ў Маскву, пра што даўно лятаў. Ад канца 1923 г. ён ўжо ў Маскве, пачынаючы новую пару свайго жыцьця й творства.

Пра гэтую пару — другім разам.

ЗЬ ЖЫЦЦЯ ЭМІГРАЦЫІ

«Зноў паклікала нас дарога...»

І зноў восень. І зноў дарога. І зноў сустрэча. На гэты раз ужо дваццаць першая. У Кліўлендзе да гэтай паездкі пачалі рыхтавацца загадзя. Царкоўны хор пад кіраўніцтвам Кастуся Калошы не адзін раз зьбіраўся пасля нядзельнай службы на сьпеўкі, аточваючы напевы Сьв. Літургіі. Жаночы хор «Васілёчкі», якім кіруе Вольга Лукашэвіч, развучыў новую вельмі разнастайную песенную праграму, у якую увайшло багата песьняў з Бацькаўшчыны. Самі-ж удзельніцы хору падрыхтавалі новыя сцэнічныя касцюмы. Блюзкі, з вышытымі на Бацькаўшчыне блакітнымі васілёчкамі, будуць нагадваць палеткі і лясы роднай Беларусі. Ну а тыя, хто ня змог паехаць у Таронта на XXI Сустрэчу Беларусаў Паўночнай Амэрыкі няхай узгадаюць аб яшчэ адной Таронтаўскай сустрэчы, ладжанай 24 травеня 1987 вернікамі БАПЦ з нагоды 70-годзьдзя Уладзікі Мікалая. Сярод беларусаў, якіх чытач бачыць ма здымку перад фронтам Беларускага Рэлігійнага Грамадзкага Цэнтру ў Тароньце, сабралася ў той дзень багата кліўленцаў.

Нашыя госьці

Гарачае лета на кліўлендзкім «Полацку» распачалося ня менш гарачымі на падзеі пікнікамі і сустрэчамі. У ліпені—жніўні гасьцямі кліўлендцаў сталі Ігар Рудамётаў, Іосіф Пранько, Дзімітры Мірановіч, Марты Р. Ронан, Мікалай Патапаў, Вацлаў Багдановіч, Сяргей Новік, Радзім Гарэцкі і Ганна Сурмач.

Ігар Рудамётаў, Іосіф Пранько, Дзімітры Мірановіч, Марты Р. Ронан, Мікалай Патапаў прыехалі у Амэрыку па запрашэньню Амэрыканскай інфармацыйнай агенцыі, якая падтрымоўвае замежную палітыку незалежных краінаў Эўропы. Гэтая агенцыя і стала спонсарам нашай беларускай зьёмачнай групы, якая прыехала ў ЗША з мэтай засьняць фільм пра малы бізньес у Амэрыцы. Пасьля Вашынгтону і Нью-Ёрку група прыехала ў Кліўленд, дзе засьняла нямала добрых кадраў на фабрыцы "Lukjan Metal Products", у іншых бізнэсах, а таксама на «Полацку». Госьці з прыемнасьцю расказалі аб апошніх падзеях на Бацькаўшчыне, а таксама аб сваёй паездцы па Амэрыцы. Жанчыны прасьпявалі гасьцям некалькі беларускіх песняў, якія так уразілі іх, што Ігар Рудамётаў, расчулены, прысьвяціў кліўлендцам гэты вершаваны экспромт:

За тысячу міляў ад мілай зямлі
У Кліўленьдзе мы беларусаў знайшлі,—
Сярод небаскробаў і крамчак модных
Паваяла духам ад вёсчак родных,
І зьонам ласкавым, нібы васільковым,
Між нас палілася матчына мова.
І хутка ладкуе ў хаце застолье
Гасьцінны ішчыры вулькавец Толя.
А ў Полацкім цэнтры з'бірае гулянку
Спадар барадаты —з-пад Гомеля Янка.
Мы шчыра ўдзячны! Дык возьмем па чарцы
За вашае шчасьце ў сям'і, у гаспадарцы,
За тое, каб дзе ні жылі-б беларусы,—
Не паддваліся чорнай спакусе
Забыць свой родны кут, —такі ён мілы:
Забыць яго не маем сілы

З 13 ліпеня да 16 жніўня гасьцямі «Полацка» былі малады таленавіты журналіст, прэзыдэнт выдавецкай фірмы НВК «Тэхналогія» Вацлаў Багдановіч і супрацоўнік гэтай фірмы Сяргей Новік. Так яны былі сьведкамі, як праходзілі выбары Прэзыдэнта Беларусі, а Вацлаў да таго-ж асабіста ведае А. Лукашэнку, то пытаньняў у кліўлендцаў было да іх нямала. 3-х гадзіннае выступленьне Вацлава Багдановіча, якое адбылося на «Полацку» пад час пікніку 24 ліпеня аднім днём не закончылася. Вацлаў Багдановіч меў нямала гутарак і спатканьняў з кліўлендцамі на працягу ўсяго часу знаходжаньня на Полацку.

28 жніўня «Полацк» вітаў Прэзыдэнта ЗБС «Бацькаўшчына» Радзіма Гарэцкага і старшыню рады ЗБС Ганну Сурмач. Зь імі многія кліўлендцы былі ўжо знаёмы з папярэдніх паездак на Бацькаўшчыну, асабліва пад час правядзеньня І зьезду Беларусаў сьвету. Таму гутарка была надзвычай цёплая і задушэўная. Кіраўніцтва «Бацькаўшчыны» расказала аб працы, якая вядзецца ЗБС, падзялілася плянамі на будучае, падзякавала беларусаў, якія перадаюць ахвяраваньні на патрэбы ЗБС «Бацькаўшчына». Акрамя таго Радзім Гарэцкі расказаў пра свайго дзядзьку, вядомага беларускага пісьменьніка і дзеяча Максіма Гарэцкага, 100-годзьдзе якога мы спраўлялі мінулым годам і разам з Ганнай Сурмач адказаў на многія пытаньні кліўлендцаў.

лепшая
вадзіца
з роднай
крыніцы

